n.d. cocea

vinul de viață lungă

N. D. COCEA

Vinul de viaţă lungă

EDITURA DE STAT PENTRU LITERATURĂ ŞI ARTĂ
1957

Via lui conu Manole Arcaşu, aşezată pe cea mai înaltă culme a Cotnarilor, se lăsa în vale, până la fântâna Robilor, lungă, dreptunghiulară, vărgată, punctată şi împestriţată cu toate nuanţele de verde, ca un covor basarabean. De la fereastra judecătoriei mele puteam să-i cuprind toate hotarele dintr-o singură aruncătură de ochi. Când făceam scurtă la mână iscălind hârtii stereotipe, şapirografiate pe hârtie vânătă, cu cerneală palidă, parcă înainte de întrebuinţare ar fi fost ieşită de soare şi spălată de ploi; sau când simţeam cum molcoma toropeală a vieţii de provincie mi se întindea, încet, pe suflet, ca o pâclă şi-mi păinjenea mintea pe nesimţite, repede mă sculam de la masă, măsurăm, de câteva ori camera de chibzuire în lung şi-n lat, şi mă opream în cele din urmă lângă pervazul ferestrei, cu gândurile risipite încă, dar cu privirile aţintite spre via lui conu Manole.

Fireşte, via, în ea însăşi, n-avea nimic deosebit, nici cine ştie ce farmece ascunse, nici vreun dar misterios care să trezească în inimile oamenilor: reminiscenţe, nostalgii, evocări de peisagii familiare sau visate. Era o vie, ca toate, viile. Un zaplaz înalt din scânduri de brad văruite o împrejmuia din toate părţile. Ici şi colo, printre scândurile crăpate sau peste stâlpii putrezi, pe jumătate căzuţi la pământ, ramuri nebune de măcieş se înălţau, se încolăceau, împleteau ghirlande extravagante, în contradicţie flagrantă cu şirurile paralele de butuci înşiraţi unul lângă altul şi unul îndărătul celuilalt, ca un regiment în pas de defilare. Din fericire, monotonia rândurilor de viţă altoită era întreruptă, ca la mai toate viile noastre, în două sau trei locuri. Pe vârful dealului, o duzină, de nuci bătrâni stăteau vecinic de strajă, priveghind zarea printre genele lor leneşe şi pe sub streaşina sprâncenelor stufoase. În vale, lângă fântâna Robilor, aşezaţi de o parte şi de alta a porţii, care altădată fusese acoperită cu olane şi care acum cădea în ruine, câţiva plopi enormi se înălţau drepţi, rigizi, sumbri, fantomatici, ca şi cum ar fi avut ei înşişi conştiinţa intimă că stau de veghe la căpătâiul unui mormânt. Iar spre mijlocul viei, într-o adâncitură de teren, ca într-o scorboră, se ridicau acareturile boiereşti, pe trei sferturi îngropate sub tot felul de plante agăţătoare şi cu hogeagurile ţâşnind ca vârfuri albe de minarete din strânsoarea teilor şi platanilor îmbrăţişaţi. Mărturisesc fără ocol că spre acareturile acestea îmi fugeau mai ales ochii şi-mi zburau gândurile. Nu cunoşteam pe proprietarul lor. De cum debarcasem însă, ajutor de judecător abia ieşit de pe băncile şcoalei, cu tiuleie sub nas în loc de musteţi, la judecătoria din Cotnari, n-auzisem vorbindu-se în jurul meu – şi de grefier, şi de arhivar, şi de judecător, şi de primar, şi de

ispravnic, şi de medicul plăşii, într-un cuvânt de toţi fruntaşii locali pe care îi regăseam regulat; de două ori pe zi, în odaia de din dos a crâşmei lui Moş Anghel, poreclită pompos „restaurant”, – decât de conu Manole.

Mi-aduc bine aminte că în prima seară când am luat masa împreună, după ce am fost prezentat amical tuturor celor de faţă şi-am vorbit câte ceva de dumnealor, de mine, de capitala din care veneam şi de politica de la centru, deodată medicul plăşii ne-a întrerupt plictisit, ca omul pe care nu pot să-l intereseze asemenea nimicuri şi, frecându-şi mâinile, ne-a anunţat vesel:

— Ceva nou!... dragii mei.

Ca şi cum ar fi ştiut despre ce putea să fie vorba şi că nu se putea să fie vorbă despre altceva, toţi au tăcut, ciulind urechile. Medicul făcea însă pe misteriosul. Îşi micşora ochii, îşi lărgea gura într-un surâs până la ceafă, şi-şi arăta, fără sfială, dinţii pe care îi avea galbeni ca degetele fumătorilor şi negri pe alocuri ca lumânările de ceară murdărite de muşte. Eu singur, nedeprins cu dânsa, îi vedeam urâţenia. Ceilalţi nu vedeau decât vestea aşteptată. În sfârşit, după ce mai făcu nazuri câteva momente, le-o destăinui:

— Se petrec lucruri noi la conac! Mi-aş pune gâtul că azi, mâine, peste o săptămână cel mai târziu, o să-l am aici, în podul palmei, ca pe tipsie.

— Cum? Ce? De ce?... au exclamat cu toţii în cor.

— Deocamdată vă spun numai atât. Aşteptaţi!... Răbdare şi tutun!... Tata Nae ştie el ce face...

Am aflat numai a doua zi că misteriosul „tata Nae” de care ne vorbise doctorul, era chiar el, medicul plăşii, în persoană. Ceea ce am aflat în schimb imediat, cu toate că tot el ne spusese s-aşteptăm şi să avem răbdare, e că un cunoscut de-al dumnealor, unul conu Manole cum îi ziceau, bătrân de vreo nouăzeci şi ceva de ani, proprietar de vii prin partea locului, om putred de bogat, trăind singur truc, hursuz, hapsân, ciufut, becisnic, aproape într-o doagă, căzuse sau avea să cadă bolnav pe mâinile doctorului nostru.

Vestea, cum e şi firesc într-un cerc de oameni care îl cunoşteau cu toţii şi se cunoşteau bine între dânşii, a făcut o senzaţie enormă. Unii l-au prohodit creştineşte, cu anticipaţie; alţii parcă au răsuflat straşnic de uşuraţi; cei mai mulţi însă, deşi îi prevedeau, natural, obştescul sfârşit, păreau totuşi extrem de increduli. Judele meu se făcu interpretul acestora din urmă, opinând grav din cap, după o lungă deliberare cu el însuşi:

— Nu-mi prea vine să cred... Cum mi-a spus-o din prima zi în care l-am cunoscut, m-ar fi chemat din vreme să-i autentific testamentul.

— La vârsta lui! sări doctorul. Să fim serioşi, judecătorule! În

lunga dumitale carieră de magistrat, ai văzut mulţi bătrâni făcându-şi testamentul? De la şaptezeci de ani în sus cine mai crede că poate să moară!

— Asta-i aşa! bătu cu pumnul în masă tânărul locotenent de jandarmi. Eu n-am văzut niciunul. Cu conu Manole însă lucrurile se cam schimbă. Nu ştiu ce naiba fabrică!... Şi plecându-se spre noi, ne înştiinţa confidenţial: – şi azi am primit un denunţ la companie că face nişte farmece, nişte vrăji cum le mai zice, un fel de scamatorii drăceşti ca să strângă averi şi să-şi lungească viaţa. Ce-ar fi, judecătorule dacă i-am face o descindere şi l-am strânge şi noi, niţel, în chingi?

Judecătorul se uită speriat în jurul lui:

— Bine că nu ne-a aurit cineva!... Te-ai gândit mult?!... O descindere la conu Manole!...

— Dimpotrivă, rânji doctorul. Lasă-l să fabrice... Lasă-l să beie... Eu mă pricep în meserie. Ascultaţi-mă pe mine: astea o să-i grăbească moartea.

La rândul lui, grefierul, jignit şi el probabil în sentimentul lui de justiţie faţă de cei mari şi puternici, de propunerea locotenentului şi, pe de altă parte, din condescendenţă faţă de jude, se crezu obligat să-i sprijine părerea:

— Eu l-am văzut săptămâna trecută. Trecea prin dreptul judecătoriei. Mi s-a părut mai sănătos ca totdeauna.

— Săptămâna trecută! exclamă victorios doctorul. Dar într-o săptămână şi un om sănătos tun, ca mine şi ca dumneata, poate să dea ortul popii; necum un hodorog bătrân!

Perspectiva asta intempestiva, căzută printre meseni între două vârste, le posomorî deodată frunţile. Vreun sfert de ceas, rând pe rând, pe întrecutele, au filosofat asupra vieţii şi asupra morţii.

— Ce este şi viaţa asta? domnule! se întreba profund primarul.

— Nici nu ştii când te paşte moartea! cugeta adânc subprefectul.

Un al treilea ilustră concret teoria cu un caz recent de moarte subită, în toiul unei nunţi:

— Cine-ar fi spus, când veneau chiuind la chef, c-or să plece bocind îndărătul unui dric!

Apoi, din filosofie în realitate, din amintiri în anecdote, reveniră iavaş-iavaş, de unde plecaseră, adică la cazul conului Manole.

M-aşteptam la niscaiva confidenţe pasionante. Aluziile ofiţerului de jandarmi îmi aţâţaseră curiozitatea. De când eram copil mă dădeam în vânt după poveştile cu comori, cu vraci, cu descântece, cu babe slute ca muma pădurii care ascundeau în sipete lungi ca sicriele şi adânci ca iadul, printre capete de mort şi oase de lilieci, un firicel din iarba-fiarelor. Mai târziu, visasem cu alhimiştii, suferisem cu martirii inchiziţiei, sperasem şi deznădăjduisem în laboratoriul doctorului Faust.

Ce-ar fi, îmi spuneam în mine, dacă acum, şi tocmai aici, în casa unui bătrân boier din fundul Moldovii, aş descoperi ceea ce căutasem zadarnic în basmele copilăriei şi în cărţile poeţilor!

Din nefericire, noii mei comeseni aveau alte motive, mai temeinice decât ale mele, ca să se intereseze de viaţa conului Manole. Pe ei îi preocupau, lucruri mai practice! Vreme de vreo două ceasuri n-au făcut altceva decât să-i scotocească, să-i scormonească şi să-i socotească bogăţiile. Adunau, scădeau, înmulţeau, împărţeau, greşeau, o luau de-a capăt, şi pe măsură ce se adăugau viile, moşiile, pădurile, cirezile de vite şi turmele de oi; livezile, prisăcile, iazurile şi orătăniile de tot felul, ochii le ieşeau din cap şi feţele li se aprindeau ca focul. Ridicând braţele cu palmele deschise, judele se întreba cine o să moştenească atâta bănet, fiindcă n-avea nici copii, nici rude apropiate sau măcar depărtate; primarul trăgea nădejde că partea cea mai frumoasă a averii o să revie comunei, – sau statului, cum îl corectă imediat subprefectul; medicul, arătându-şi colţii galbeni, şi negrul de sub unghii, se lăuda că atâtica o să rămâie obştei după ce l-o doftorici el în preajma agoniei; arhivarul îşi arăta mefistofelic geanta amenințându-i că de acolo o Să le vie surpriza testamentului; grefierul bolborosea şi el ceva în struna judecătorului; iar toţi laolaltă, – deşi împărţiţi în două tabere, unii ridicându-i în slăvi avuţiile, ceilalţi vorbindu-l de rău, aşa cum se întâmplă totdeauna faţă de oamenii care lipsesc ori depăşesc într-o măsură mai mare sau mai mică nivelul comun, – cădeau totuşi de acord asupra unui singur punct, exprimat într-o exclamaţie sonoră ca o înjurătură:

— Ce viaţă lungă, domnule! Curat al doilea Matusalem...

— Şi-a trăit-o! fraţilor, ne destăinuia în sfârşit la masa de a doua zi, primarul, renumit în localitate pentru zgârcenia şi, deci, pentru sobrietatea lui. Nu s-a lipsit de nimic. Masă întinsă tot anul. Chefuri la toartă. Femei! Le aducea cu poştalionul de la Viena şi din Franţia. Până mai anii trecuţi avea ţiitoare, ia! o fetişcană dintr-un sat vecin. Nici prinţese, nici împărătese nu erau înţolite ca dânsa. Când ieşea pe poarta viei, pocneau harabnicele, chiuiau surugiii, scăpărau pietrele drumului. Boierul n-o pierdea din ochi. Iar ea holba ochii la noi, care o ştiam de când era numai de-o şchioapă, flămândă şi desculţă, parcă şi-ar fi spus: fă-mă, Doamne, ce n-am gândit, să mă mir ce m-a găsit!... Dar s-a dus şi ea, cum s-au dus toate, pe apa sâmbetei, – fiindcă niciuna n-a murit de moarte bună în casa conului Manole, – şi cum or să se ducă într-o bună zi şi cele câte-or mai fi la curtea boierească. Or fi? N-or fi? Eu nu mă iau după gura lumii. Gura lumii n-o astupă doar decât pământul. Dar iarăşi nici mâna-n foc nu mi-aş pune-o că boierul nostru s-a făcut, la bătrâneţe, uşă de biserică. E drept că nu le mai plimbă în caleaşcă. Nu mai chiuiesc surugiii şi nu mai clinchetesc zurgălăii. Conul Manole nu se mai arată nici el printre oameni. Porţile

viei sunt zăvorite, obloanele ferestrelor sunt trase. Nici ţipenie de om, nici sâmbure de lumină nu mai zăreşti prin preajma casei. Au amuţit şi câinii în ogradă. Pe înnoptate parcă ţi-e şi frică să treci singur pe lângă garduri. Îţi faci cruce şi grăbeşti pasul. Dar nu poţi să nu-ţi aduci aminte că pe vremuri răsunau văile de pocnetul puştilor şi de cântecele lăutarilor. Pe-atunci vinul curgea gârlă, chimirurile erau doldora de galbeni şi, în toiul culesului, femei goale, aşa cum le-a lăsat Dumnezeu, – şi nu numai fete de gospodari, dar şi jupâniţe de la Iaşi, – călcau strugurii în zăcători mari cât heleştaiele. Ehei! ce vremuri! Ian întrebaţi pe bătrânii târgului!...

— Ce să-i mai întrebăm! interveni plictisit ispravnicul. Cum să-i cauţi? Unde să-i găseşti? Cine naiba a mai apucat tinereţile lui conu Manole! Şi la ce să-i întrebăm, mai la urma urmei. N-avem noi destule belele pe cap? Destui hoţi? Destui stricaţi? Destui asasini în judeţ? Ne mai trebuiesc isprăvile unui bătrân satir!

Un murmur lung de aprobare sublinie cuvintele ispravnicului. Fiecare părea acum înfipt mai ţeapăn în scaun şi, laolaltă, plini pesemne de o vagă răspundere morală, ţineau ochii în farfurii. Numai ai mei sclipeau înveseliţi. Iscoditori şi vioi umblau forfota de colo-colo, lunecau peste feţele de mironosiţe pocăite ale mesenilor şi se opreau cu insistenţă, cu speranţă, în ochii primarului. Ai primarului erau mici ca două găuri de sfredel, negri ca tăciunii, neastâmpăraţi ca de viezure, isteţi, mucaliţi şi vicleni. Ochi de primar avar, care-ar mânca bucuros de la alţii şi-ar bea pe veresie. Ou un mezelic şi cu câteva chile de vin, îmi spuneam eu, o să-i scot tot ce are pe inimă şi o să aflu mai multe decât ar vrea să spuie. Nu doar că aventurile unui „bătrân satir", cum se exprimase ispravnicul, mă pasionau mai mult decât se cuvine. Eram prea tânăr pentru asta. Dar aveam curiozitatea misterelor, presentimentul că în viaţa de provincie evenimentele senzaţionale nu dau ghies la uşa omului, o dorinţă nestăpânită de a iscodi ce ascund ipocriţii şi de a scandaliza pe semenii mei, şi un interes, de care nu m-am dezbărat nici astăzi, pentru trecutul obscur al ţării, violent, brutal şi savuros în acelaşi timp, cu datinele, obiceiurile, apucăturile, moravurile lui patriarhale şi instinctele lui primitive care, din vitregia împrejurărilor, au pierit fără martori şi fără istoriografi.

Cum e lesne de ghicit şi cum prevedeam şi eu, nu mi-a fost deloc greu să ispitesc pe primar în câteva după-amiezi de-a rândul, când toată protipendada târgului dormea, aşa cum se doarme în provincie, cu pumnii strânşi. Aş minţi, pe de altă parte, dacă aş afirma că am avut nevoie de abilitaţi sau de cine ştie ce strategie ca să-l determin să vorbească. Dimpotrivă, de la el însuşi, fără mofturi, fără introducere, şi-a dat drumul gurii. Parcă n-aştepta decât atât. E tot aşa de drept însă, cum m-am convins ceva mai târziu, că despre altceva, afară de primărie şi de via lui, şi de conu Manole, nici n-ar fi prea ştiut ce să

povestească.

Am aflat aşadar din gura lui că boierul nostru se trăgea din moşi-strămoşi, în linie dreaptă, din faimosul căpitan de arcaşi, al lui Ştefan cel Mare, Gavrilă Huru, pe care Voevodul, după lupta cumplită de la Lipnic, l-a făcut hatman, schimbându-i în nume de faimă arma cu care zdrobise şi risipise hoardele tătăreşti.

De-atunci, din neamul acesta al Arcaşilor, au fost mereu, unii vornici, alţii pârcălabi, medelniceri, stolnici sau boiernaşi mai mărunţi, unii în divanul domnesc, alţii pe la casele şi gospodăriile lor; dar în toate vremurile şi sub toate domniile, ori de câte ori graniţele Moldovei erau încălcate de duşmani, toţi Arcaşii, de la un capăt al ţării la altul, îşi încordau arcurile şi, într-un suflet, alergau la hotare.

Singurul care a dat de sminteală tradiţia asta de mai multe ori seculară a fost ultimul lor urmaş, boierul nostru, conu Manole. Tătâne-său, răposatul vistiernic Toader, a făcut pasămite greşeala să-l trimeată prea de timpuriu la Paris. Acolo, feciorul de bani gata s-a înhăitat cu tot felul de femei stricate şi de haimanale de stradă. În loc să-şi vază de carte, s-a apucat de revoluţii. S-a întors în ţară odată cu cei dintâi paşoptişti, ridicându-se nu împotriva duşmanilor dinafară, ci împotriva stăpânirii dinăuntru; a scăpat de ştreang ca prin urechile acului, ascunzându-se mai întâi multă vreme aci, într-o pârloagă din mijlocul podgoriilor, apoi spălând putina iarăşi peşte graniţă. Dar şi-n ţară cât stetea nu era de vreun folos; ci numai ca să facă fapte de ruşine şi numele familiei de ocară. S-a îndrăgostit astfel de o ţigancă roabă; a luat-o ibovnică în casă, a făcut un copil cu dânsa, şi când s-a săturat şi de copil şi de dragostea ţigăncii, unii spun că a pus argaţii s-o arunce cu copil cu tot în fântâna părăsită de lângă poarta viei, alţii că boierul el însuşi, cu mâna lui, le-a făcut vânt în fântână, iar primarul, cuminte şi prudent, îşi dădea cu părerea că mai curând era de crezut că ţiganca ea singură se aruncase, din greşeală sau de inimă rea. Gura târgului mai spunea că a trimis pe lumea cealaltă şi alte fete, mai de soi şi mai de viţă, după ce-şi bătuse joc de dânsele. Dar gura lumii ce nu hodorogeşte! Şi cine se încumetă să-i puie stavilă sau pripor! Ceea ce era purul adevăr, şi primarul ar fi jurat cu mâna pe cruce pentru asta, – e că nimeni nu l-a văzut, cu ochii lui, făcând moarte de om; Nici vecinii, nici argaţii, nici ţiganii care, după ce au fost sloboziţi din robie, ar fi putut să vorbească. Ceea ce au văzut în schimb, a fost tot aşa de rău, dacă nu şi mai rău. Boierul adusese în adevăr de prin străinătăţile pe unde umblase sumedenie de cărţi. Umpluse pereţii cu ele, până în bagdadie.

— Şi ce cărţi, domnule! făcea primarul, râzându-i ochii şi lingându-şi degetele. Nici tu evanghelie! Nici tu vieţile sfinţilor! Nici tu carte de gospodărie. Fiindcă are şi el vie, ca noi toţi, şi moşii, şi păduri, şi livezi pe deasupra. Ar fi putut să îngrijească de ele, nu să le

lase în paragină. Dar cum să-şi vază de interese, când toată ziulica lui stă cu capul sprijinit în coate şi cu nasul înfundat în cărţi. Mi-a căzut şi mie una în palmă. Mi-a adus-o, într-o vară, Vlădică-ţiganul, un fecior de la curte. Ce-am văzut într-însa, oi spune şi morţilor. Numai femei despuiate, domnule ajutor. Să le vezi, şi să nu mai mori. Cum eşti matale tânăr, ţi-ar lăsa gura apă după ele. Una mai arătoasă şi mai mândră decât alta. Şi din faţă. Şi din spate. Şi câte două şi câte trei la un loc. Unele pe brânci, altele răsturnate, făcând tot felul de spurcăciuni între ele. Domnul subprefect mi-a spus că astea-s de prin case... cum le mai zice... un fel de case publice...

— Bordeluri?...

— Nu, domnule! protestă indignat primarul. Doar sunt şi eu purtat prin lume. Nu mi-a albit părul degeaba. Ştiu şi eu ce-s acelea... Altfel de case... Case libere... Unde muierile stau la vedere...

— Muzee atunci.

— Aşa, domnule! Muzee, bată-le vina. Şi că nu-i niciun păcat să le ţii în casă, spunea tot domnul subprefect. Dar ştiu eu de ce mi-a spus el asta! Mă crede prost. Dar am şi eu un grăunte de judecată. E ca să tac din gură, să nu dau sfoară-n ţară. Parcă de asta îmi arde mie, să mă pun rău cu stăpânirea; şi parcă nu ştiu eu, ca şi dânsul, şi mai bine decât dânsul, că limba slujbaşului e mare, cât a boului, dar că nu-i e dat să vorbească. Ehei!... dacă aş putea eu să spun tot ce ştiu!

Ca să nu-i dau de bănuit, l-am întrerupt:

— Lasă c-o să-mi spui altă dată, când ne-om cunoaşte mai bine...

— Da' de ce? mă întrebă mirat primarul. Doar şi matale eşti slujbaş ca şi mine. Între noi putem vorbi în lege. Spune mai bine să ne-aducă încă o oca din vinul ăsta, că-i tare bun, – dare-ar benghiu-n el să dea de moş Anghel, că ce face şi ce drege şi pe unde-l dibuieşte, numai la el mai e chip să bei un pahar cinstit de vin, – şi să-mi potolesc o leacă setea, că mi s-a uscat beregata de când tot pălăvrăgesc. Plătesc eu!

Am protestat cu energie. Am făcut pe ofensatul. L-am înduplecat.

Ca răsplată, în ziua aceea, între câteva ocale de vin vechi, dar treaz la minte parcă ar fi băut numai apă, primarul mi-a comunicat în mare taină că boierul avea şi acum câteva fetişcane pe lângă dânsul, numai codănace de câte doisprezece şi treisprezece ani, ba unele şi mai mici chiar, alese însă pe sprânceană şi hrănite de bună seamă ca gâştele la îndopat, fiindcă toate păreau fete mari în toată puterea cuvântului, chipeşe, dezgheţate şi durdulii. Cum ştia el, primarul, de taina asta, ştiau desigur şi judecătorul şi ispravnicul, şi se ştia probabil şi la centru, în capitala judeţului cel puţin, dacă nu şi în capitala ţării. Dar toţi tăceau chitic. Nimeni nu sufla o vorbă. Pe nimeni nu-l ţineau curelele să se puie în cârcă cu boierul. Putea conu Manole să le batjocurească, cum susţineau unii; să le ia sângele, ca să întinerească,

cum afirmau alţii; să le trimeată cu picioarele înainte, cum or fi plecat atâtea altele din casa lui; sau să le pângărească sufletele, sau să le schingiuiască, sau să le omoare în bătăi, nimeni nu îndrăznea să cerceteze lucrurile mai de aproape şi nimeni nu-i pătrundea sub acoperişul casei, zăvorită că o temniţă şi izolată ca o cetate. Ce se petrecea îndărătul zidurilor ei? Cu ce-şi omora vremea conu Manole? Ce făcea cu fetele, lui de casă? Numai unul Dumnezeu din cer poate că mai ştia, sau Ucigă-l toaca. Cât despre oameni!... De ani de zile boierul nu se mai ducea la nimeni, nu mai primea pe nimeni. Când se întâlnea cu fruntaşii târgului în piaţă, pe uliţe, sau aici, în crâşmă, la câte-un pahar de vin, băut de-a-mpicioarele, ca la botul calului, conu Manole le vorbea de câte-n lună şi-n soare, le povestea vrute şi nevrute de pe vremea lui, plătea vinul, plătea gustările, dar ca să-i cheme şi pe ei o dată la el acasă ca să le dea de băut din pivniţele lui, asta ferească Sfântul!

— Şi are vinuri, domnule, nu glumă, ofta amărât primarul. Poţi să te plimbi în rădvan cu patru cai prin beciurile viei. Uite mata într-acolo. Cât vezi cu ochii, de la poalele şi până-n muchea dealului, în dreapta, în stânga, de-a curmezişul, se întind pe sub pământ numai beciurile boiereşti. Şi ce poloboace, domnule! Cât o casă cu două caturi. Şi ce vechime, frăţioare! De pe vremea lui Vodă Cuza, dacă n-or fi şi mai de demult. Să nu spun vorbă cu păcat! Am gustat şi noi dintr-însele. Ne trimete şi nouă, la toţi câţi suntem, de Paşti şi la Crăciun: cozonaci, turte, dulceţuri, gărăfi înfundate. O să vezi. O să bei şi-o să mănânci şi mata. Dacă n-o da ochii peste cap, cum ţine morţiş doctorul, când te-o întâlni întâiaşi dată, o să-ţi făgăduiască marea cu sarea. Aşa e firea lui. De câte ori dă peste un om necunoscut, se îndrăgeşte de dânsul. Îi spune, îi vorbeşte, îi merge gura ca meliţa, îl încântă cu şoşeli şi cu momeli, până ce-l descoase şi află tot ce are într-însul. O zi, două, trei îl ţine numai în plăcinte de la curte şi în panere de vin înfundat. Apoi, deodată, aşa tam-nesam, nici bunătăţi, nici vinişor, nici dragi mi-s ochii matale domnule cutărică. Aşa au păţit-o cu toţii. Şi domnul jude. Şi domnul Craiu, care a fost ajutor la noi înaintea matale. Şi ispravnicul, şi doctorul, şi alte feţe mai dihai decât ale lor. Conu Manole, după ce le-a întors capul, le-a întors spatele, la toţi. De aceea, ai văzut cum îi şi poartă sâmbetele şi se bat, de ceasul morţii, doar-doar i-or mai intra o dată pe sub piele. Domnul jude aşteaptă testamentul. Doctorul i-aşteaptă boala. Pot să aştepte mult şi bine. Nu ştiu ei ce ştie satul. Vlădică-ţiganul mi-a spus şi-aseară că boierul n-are nici pe dracu.

Cu toate astea, şi-n ciuda asigurărilor primarului, nici în luna aceea, nici în lunile următoare, nu mi-a fost dat să-l zăresc şi eu, măcar de departe. Auzeam mereu vorbindu-se de dânsul, îmi ţiuiau urechile de-atâta ce-auzisem rostindu-i-se numele, dar ca să-l văd şi

eu, în carne şi-n oase, sau numai în oase, cum făceau haz cu toţii, de asta nici pomină. Doctorul ne aducea în fiecare zi alte pronosticuri şi alt buletin despre mersul boalei. Ceilalţi, cu etern aceleaşi glume, îşi băteau joc de diagnosticele lui zilnic dezminţite, zilnic infirmate, cu jumătate de gură însă, neliniştiţi în ei înşişi, nedumeriţi şi intrigaţi că boierul nu mai dădea, totuşi, niciun semn de viaţă. Judele, de cum intra pe uşa sălii de şedinţe, întreba din ochi pe grefier dacă nu cumva l-a chemat cineva în lipsa lui de la curte. Grefierul sculat cu noaptea-n cap şi legându-şi de-a-ndoaselea cravata pe drum, se ducea glonţ la arhivă să controleze încă o dată corespondenţa. Arhivarul pândea cu un ochi intrările şi, cu celălalt, când uşa, când, prin fereastră, cărăruia care urca la vie. Şi tustrei, pentru mai multă siguranţă, dăscăliseră, ameţiseră, abrutizaseră pe aprod cu ordine straşnice ca să-i caute din pământ, din iarbă verde, să-i scoale în miezul nopţii, să-i aducă vii sau morţi, de unde-o şti, cum o şti, dacă întâmplător cineva de la conacul boieresc ar căuta sau ar întreba măcar numai de domnul judecător.

La început, de ce-aş minţi? toată colcăiala asta de viermi flămânzi în jurul unui cadavru prezumat, mă interesase şi mă înveselise. Mi se părea că citesc o pagină din Balzac. Apoi, cu vremea, mă săturasem şi de asta. Mi-era silă numai cât presimţeam începutul discuţiilor lor interminabile şi m-apucau stenahoriile de la primul zâmbet premergător glumelor lor neschimbate. Şi de-o pagină de Balzac ţi-ar fi lehamite, dacă ai reciti-o zilnic, şi de mai multe ori pe zi. D-apoi de conu Manole! Pe nedrept, dar cu atât mai vârtos, îl făceam pe el direct responsabil de zelul detractorilor lui. Nu voiam să-i mai ştiu de nume. Nu speram şi nu ţineam să-l mai întâlnesc. Prea îmi împuiaseră urechile cu dânsul. Aveam impresia că-l cunosc de când lumea. Dacă l-aş fi întâlnit acum, l-aş fi recunoscut cale de-o poştă. Slab, pipernicit, uscat ca o bucată de iască veche, tremurând din cap şi din mâini, bâţâind pe picioare, păstrând doar când şi când, în licoarea spălăcită a ochilor, reflexul focului de altădată: o scânteiere de vicleşug, o licărire de dorinţi senine. Nu mi-l închipuiam altfel. Şi dacă n-ar fi fost cărţile lui, blestematele lui de cărţi, pricepeţi bine că mi-ar fi păsat de conu Manole ca de papucii Maichii Domnului. Dar erau cărţile. Altele, să fi dat cu tunul, nu se mai găseau în tot târgul. E drept că nevasta ispravnicului avea şi ea o bibliotecă. Era renumită cale de două ceasuri împrejur. Într-o zi, m-a invitat la ea, să-mi aleg după placul inimii. M-a primit într-un camizol *bleu-ciel,* decoltat până la brâu, împodobit cu dantele roze, prin care se vedeau sub trei rânduri de guşi patru rânduri de sâni şi cam tot atâtea straturi de pântece. Cu ahturi şi oftaturi languroase, cu lungi ocheade muribunde, plângându-se amarnic de lipsa de înţelegere a societăţii provinciale şi suspinând din profunzimile corsajului după elita intelectuală a capitalei, alegea volumele din rafturi, unul câte unul, cu propriile ei

mâini şi mi le aşeza, cu gesturi eterice, pe genunchi. După fiecare nume de autor sau titlu de carte, murmura în extaz: Ah! Dumas! Ah! contele de Monte-Cristo! Ah Georges Ohnet! Ah! Dama cu camelii!... În vremea asta, mâna uitată sub tomul deschis se închidea pe pulpele mele şi sânii, agitaţi de focul sacru al literaturii, îmi băteau coastele ca două geamandure.

Nici nu ştiu cum am scăpat din strânsoarea atâtor maldăre de cărnuri şi cum am ajuns la judecătorie. Prin ferestrele deschise mi-au întins braţele cerul albastru şi via boierească. Nu mi-a lipsit mult să strig cu entuziasm: trăiască conu Manole! Slăbiciunea, uscăţimea mi se păreau de data asta virtuţi cardinale. Dar n-am strigat. Dimpotrivă, m-am uitat cu jind, cu ciudă, cu parapon, la conacul ascuns în cuibul lui de verdeaţă, ca un mauzoleu de cărţi, cu porţile zăvorite.

Ah! dacă m-aş fi găsit eu printre ele. Dacă aş fi putut să le mângâi, cu degete amoroase, scoarţele sfredelite de cari, paginile prăfuite. Dacă aş fi putut să le citesc...

Mai ales că de la o bucată de vreme încoace, totul te îndemna la citit. Liniştea târgului. Mediocritatea oamenilor. Frumuseţea naturii. Nopţile din ce în ce mai scurte şi zilele mai lungi. Luna mai era pe sfârşite. Aerul era încărcat de mirosul viilor în floare. Când da într-amurg, tălăngile de la gâtul vitelor sunau mistic în depărtare, ca şi cum procesiuni invizibile de clopotniţe mănăstireşti ar fi coborât în vale, printre dealurile Cotnarilor. Şi de pretutindeni, pe toate potecile care duceau la fântâna Robilor, pâlcuri de fete, cu cobiliţele pe umăr, treceau vesele şi gureşe, ca stoluri de vrăbii.

Îmi spuneam cu necaz şi cu deliciu: – în parfumul, în poezia asta ambiantă, să citeşti o pagină necunoscută de Voltaire, un vers inedit din vreun poet al Pleiadei, o carte plină încă de misterul filelor netăiate! Sau să visezi! Sau să iubeşti!

Să iubesc? N-aveam pe cine. Să citesc? N-aveam ce. Eram constrâns prin urmare să visez.

Hoinăream după-amiezi întregi, fără altă ţintă decât a visului, pe cărări neumblate, prin vii neîngrădite, peste, văi şi peste dealuri. Ca toţi magistraţii din restul ţării lăsam redactarea sentinţelor pe seama grefierului sau a şapirografului, şi mă îmbătăm, ca un om nărăvit în rele, de soare, de cer, de aer, de efluviile subtile ale pământului, dar în realitate mai tari şi mai de temut decât vinul. Alteori luam cu mine un volum de poezii. Era singurul meu volum de versuri. Un Baudelaire ros, soios, făcut ferfeniţă. Atunci, profitând de răbdarea naturii mute, declamam în gura mare câmpurilor idilice poemele muiate în nectar şi fiere ale poetului citadin.

Aşa s-a făcut că într-o seară, – revenind dintr-unul din vagabondajele astea nesfârşite, ars de soare, colbăit parcă m-aş fi tăvălit în pulberea drumurilor şi cu toţi scaieţii de pe garduri prinşi de

mine, dar cu inima plină de cântece şi de lumină, – am găsit pe tovarăşii mei de masă acri, parcă ar fi mâncat aguridă, şi trăsniţi şi bosumflaţi, parcă le-ar fi înviat din morţi conu Manole. Judecătorul abia mi-a răspuns la salut. Iar domnii ceilalţi s-au mulţumit să mormăiască printre buze un fel de „bună seara” scurt ca un sictir.

Cum eram lihnit de foame şi prea vesel ca să mă burzuluiesc de supărarea lor, i-am lăsat să-şi rumege nemulţumirea în voie şi mi-am văzut liniştit de ciorba mea. Am mâncat-o cu poftă. Am mâncat cu aceeaşi poftă şi-al doilea fel de bucate. Şi tocmai mă pregăteam să-ncep pe-al treilea, în aceeaşi tăcere, glacială din partea lor, încântată din partea mea, când judecătorul, scandalizat probabil de calmul conştiinţei mele sau nedorind, poate, să-mi tihnească mâncarea, a izbucnit deodată:

— Păi se poate, ajutorule, să-mi faci una ca asta?!

Am căscat spre dânsul ochii cei mai inocenţi din lume:

— Eu?!... Ce să fac, domnule jude?

— Dumneata!... om de familie, om de societate, om de lume, om binecrescut, să te porţi... adică să nu te porţi – să nu ştii să te porţi... să... să...

Sâsâia şi bolborosea fără să-şi poată termina fraza. Îl treceau năduşelile. Vedeam bine că-i era teamă să nu mă jignească cu un cuvânt prea tare. În schimb eu mă înroşisem de-a binelea. De la primul cuvânt asupra creşterii, mă gândisem imediat la Anica, nepoata crâşmarului, pe care o înghesuisem cu câteva seri mai înainte în bolta de viţă din fundul grădinii. Fata nu spusese nici cârc. Nu se împotrivise. Ba mi s-a părut chiar că, spre sfârşite, gustase şi ea, cu onestitate, partea ei de plăcere. O fi pus-o însă dracu să vorbească mai pe urmă. O fi luat-o gura pe dinainte. Cine ştie cum i-o fi scăpat vreo vorbă. Şi-au prins de veste părinţii. Dar chiar aşa să fi fost, îmi repetam eu, la ce se amestecă judecătorul în daravera dintre mine şi Anica? Ce-l privea pe el păţania fetei? La rigoare, crâşmarul ar fi fost în drept să-mi ceară socoteală. Deşi şi cu el m-aş fi descurcat eu într-un fel sau altul, chiar dacă nu i-aş fi spus pe şleau, de la obraz, că pe Anica lor n-o găsisem tocmai aşa şi pe dincolo. Dar judecătorul!

De aceea, mult mai liniştit şi mai sigur de mine, i-am răspuns rece:

— Nu vă înţeleg, domnule jude. Nu înţeleg amestecul dumneavoastră în afacerile mele strict personale.

De data asta judele sări în aer ca o minge. Gesticula şi exclama:

— Cum domnule!?... Îl auziţi, domnilor?! Eu primesc bobârnace pentru dumnealui! Mie îmi crapă obrazul de ruşine în lipsa dumisale! Eu încasez! Eu plătesc! Eu m-aleg cu ponosul! Şi n-am nici măcar dreptul să protestez.

Tot aşa de rece, dar mai tăios, i-am replicat:

— Nu vă cer să încasaţi, nici să plătiţi în contul meu, domnule jude. Dacă are cineva să-mi ceară vreo socoteală, vă rog să-l trimiteţi la mine.

Exasperat, judele ridică braţele în tavan:

— Dar unde să te găsească, domnule!... că toată ziua îmi umbli haihui.

În momentul acela intră pe uşă, cu o farfurie într-o mână, cu şervetul în cealaltă, săltăreţ în mişcări şi jovial la faţă, moş Anghel. Atâta mi-a trebuit. Crezând că intrarea asta teatrală era pusă la cale de cu vreme, m-am sculat de la masă ca o furtună şi, privind pe crâşmar în albul ochilor, am declarat răspicat şi eroic:

— Unde să mă găsească? Aici! domnule jude. Oricine are să se plângă de mine să poftească acasă sau aici!

Moş Anghel se uita cu ochi speriaţi la mine şi sunt sigur că dacă n-ar fi avut ambele braţe ocupate şi-ar fi făcut cruce cu amândouă mâinile. Judele îşi prinsese capul în palme:

— Îl auziţi, domnilor! Vă spuneam eu c-a căpiat! Poftim! Alta acum! Să-i aduc pe conu Manole aici! Şi încă la orele astea!

La rândul meu îl priveam crucindu-mă. Ce căta acum conu Manole între mine şi Anica? Cum eram cu toţii surescitaţi nu ne-am putut explica repede confuzia. Abia după ce ne-am potolit puţin spiritele, am putut să-mi dau seama de ceea ce se petrecuse în realitate. Ia! mai nimica toată.

Boierul ieşise în după-amiaza aceea după târguieli, se abătuse pe la judecătorie unde aflase, dacă nu ştia cumva de mai înainte, că un nou ajutor era numit de câteva luni la Cotnari, şi-şi exprimase, în termeni destul de aspri pe cât se pare, mirarea că nu găsisem de cuviinţă să-i depun, din prima săptămână, cartea de vizită. Netăgăduit, boierul avea dreptate. Judecătorul avea şi el partea lui de dreptate. Azi le-o recunosc bucuros. Nici nu-mi intră în cap cum am putut să dau proporţii enorme unei formalităţi fără pic de însemnătate. Dar eram tânăr şi iritat. În loc să fac haz de mutrele lor aiurite sau de propria mea păcăleală cu nepoata crâşmarului, m-am supărat ca văcarul pe sat. După ce am invocat tot felul de scuze, unele mai absurde şi mai de rea-credinţă decât altele, am declarat că principiile mele (care principii?! dragă Doamne!), că boala boierului, că moravurile lui binecunoscute nu mă autorizau să fac un gest inutil de politeţă. Ba am împins perfidia până acolo, încât tot pe ei i-am făcut răspunzători de incorectitudinea mea, afirmând sus şi tare că în definitiv de la ei ştiam că boierul e un „bătrân satir” şi că de câteva luni în şir trage să moară. Perfidia asta de altfel, cum se întâmplă adesea în relaţiile dintre oameni, mi-a şi uşurat situaţia. De teama indiscreţiilor mele posibile, sau a scandalului, m-au lăsat în plata lui Dumnezeu. Din seara aceea mi-am recâştigat complet libertatea. Nu

mai aveam să dau seamă nimănui de felul cum îmi petreceam zilele şi nopţile. La judecătorie, în afară de minimum orelor de slujbă, dădeam cu praştia. La faimoasele mese comune şi la aperitivele tot aşa de comune, nu mă mai arătam decât din an în Paşte. Mâncam pe apucatele, unde se întâmpla şi ce găseam. Hoinăream în schimb cu frenezie. Descopeream în fiecare zi alte minuni de frumuseţă de-ale naturii şi, câteodată, printre viţele nebune de vie sau, mai pe furiş, între două pârleazuri, şi câte-o solidă frumuseţe, în carne şi-n oase, de prin satele megieşe. Îmi plăcea să le încânt cu vorbe îndrăzneţe, meşteşugite, culese de prin cărţi; tot aşa cum la rândul meu mă lăsam sedus de vorba lungă, rară, potolită, sfătoasă, a moşnegilor moldoveni. Îi vedeam venind de departe. Nalţi sau scunzi, dar deopotrivă de dârzi pe picioarele lor bine legate, abia aduşi din spate şi măsurând larg pământul cu toiegele lor masive care ar fi cântărit câteva ocale drepte şi-n mâinile unui flăcău. De cum îi zăream, făceam aşa ca să le ies în cale. Schimbam o vorbă-două, la-nceput, de sănătate, de vreme, de biruri, de recoltă. Apoi, pe nesimţite, trăgându-i de limbă, lărgeam hotarele ideilor. Nu pot să spun că tot ce auzeam de la dânşii, de la toţi, era literă de evanghelie. Dar de la unii dintre ei am aflat într-un ceas mai multă înţelepciune decât aleargă într-un an în automobilele Bucureştilor, şi mai multă omenie decât se poate găsi, într-un veac, în sufletele cârmuitorilor.

O singură dată mi s-a întâmplat să nu observ pe un bătrân care se apropia de mine. Aveam pe eternul meu Baudelaire pe genunchi. Dar nu-l citeam. Cu ochii pierduţi în gol, rememoram probabil vreun vers uitat sau gustam în tihnă pacea înserării. Deodată, ca la doi paşi în dreapta mea, am auzit un glas răstit, dar plin totuşi de oarecare voie bună:

— Bună ziua, căciulă, că stăpâne-tău n-are gură...

M-am uitat în pripă la moşneag. Era un om ca de vreo şaizeci şi cinci-şaptezeci de ani, dar voinic încă, spătos, îndesat şi drept ca o lumânare. I-am răspuns cuviincios:

— Bună seara, moşule. Iartă şi dumneata. Nu te-am văzut venind.

Şi m-am sculat respectuos, scuturându-mi părul pe care-l purtam lung şi visurile care îmi împăinjeneau încă ochii.

Bătrânul s-a apropiat de mine. Nu mi-a întins mâna. Dar cu un deget care era aşa de străveziu încât părea de ceară, mi-a arătat cartea:

— Ce citeai acolo, mă rog matale?

— Ia o carte de poezii, moşule.

— Poezii?!...

Bătrânul stătu pe gânduri un moment, parcă ar fi vrut să-şi aducă aminte ce-s acelea poezii. Şi-a amintit desigur în cele din urmă,

fiindcă mi-a cerut:

— Ia citeşte-mi şi mie una, rogu-te.

M-am sculat, zâmbind:

— V-aş citi cu plăcere. Dar nu-s în româneşte. Sunt în altă limbă. Pe franţuzeşte.

— Or fi de Musset atunci, bată-l norocul! E de vârsta matale, îl citeam şi eu, ehei! pe vremuri, când îmi alergau ochii, ca telegarii, după cucoane.

Bătrânul râdea înveselit. Dar se opri deodată. Făcu un pas îndărăt. Mă măsură, încruntat, din creştet până-n talpă. Şi pe când eu îmi dădeam cu gândul că trebuie să fie vreun proprietar de vii, de prin partea locului, deoarece citise pe Musset, el, sărind de la o idee la alta, mă întrebă cu îndoială:

— Mă gândesc… Să nu-ţi fie cu bănat că te întreb… Dar nu-i fi care cumva mata noul ajutor de judecător din Cotnari?

— Ba chiar eu, moşule.

Bătrânul se bătu cu mâna peste frunte:

— Tiii!... domnule... ce bine-mi pare că te văd. De când te caut! E şi drept că puteam să trec pe lângă mata de zece ori fără să te recunosc. Mi-nchipuiam un om băţos, arţăgos, un fel de ţărănoi ajuns. Şi când colo!... Ia dă-te mai încoa, tinerelule, să te văd cum arăţi.

Mă examină sumar, dar cu sprâncenele încreţite, mă judecă, mă cântări, şi găsindu-mă pesemne pe placul lui, clătină din cap, adăugând ca pentru el singur:

— Poftim!... să mai crezi în ce spune lumea!... Dacă nu-l vedeam citind pe Musset!...

Eu, fără să mă întreb ce credea lumea şi fără să rectific opinia favorabilă ce şi-o făcuse despre mine fiindcă mă găsise „citind pe Musset”, am crezut că e de datoria mea să răspund la politeţă cu politeţă, şi l-am îmbiat:

— Dacă m-aţi căutat pentru vreo petiţie, puteţi să mi-o daţi. Ştiu că nu e tocmai legal s-o rezolv aici, în mijlocul câmpului. Dar de hatârul dumitale o să calc şi eu, o dată, legea.

Bătrânul protestă, glumind:

— Lasă legile în pace, măi nepoate. Nu le mai călca şi mata, că le calcă destule vite încălţate. Dă-mi mai bine mâna. Pe-a mea ţi-o dau, cum o vezi, goală puşcă, fără petiţii.

Şi strângându-mi mâna lung, cu vigoare, îmi declară:

— Îmi pare bine de cunoştinţă.

Strângându-i-o şi eu la rândul meu, i-am spus însă glumind:

— Aş vrea să-mi pară şi mie bine... dar nu mi-aţi spus cu cine am onoarea.

— Aşa-i! Unde-mi era capul! Vezi matale, bine-a zis cine-a zis că vanitatea e mare lucru la casa omului. Ridică nasul când nici nu

gândeşti. Eu mi-nchipuiam, de bună seamă, că toată lumea mă cunoaşte. Aşa-s bătrânii. Uite că mai sunt şi tineri pe lumea asta. Iartă-i şi mata. Îmi dai voie să mă recomand.

Şi se prezintă simplu, fără să accentueze cuvântul „boier", rostit mai mult din obicinuinţă:

— Eu sunt boierul Manole Arcaşu.

Va recunoaşte oricine că la toate puteam să mă aştept, numai la asta nu. Degetele mi s-au muiat în mâna lui solidă şi i-am arătat, fără umbră de îndoială, o mutră aşa de caraghioasă, aşa de stupidă, de om căzut din lună, încât boierul m-a întrebat, pe jumătate mirat, pe jumătate posomorât:

— Matale-ţi pare rău că m-ai cunoscut?

Am bâiguit repede: – Da... Ba nu... Se poate!... Cum puteţi să credeţi una ca asta?... Dimpotrivă.

Dar conu Manole nu mă lăsă să mă încurc multă vreme în crâmpeie de fraze descusute. Bătându-mă uşor cu palma peste umăr, mă îndemnă prieteneşte:

— Haide!... Haide!... Să nu ne începem cunoştinţa cu o minciună. Spune, mai bine cum e drept. Nu e vina d-tale. Îi fi auzit pe atâţia vorbindu-mă de rău...

Am tăgăduit cu energie că aş fi auzit de aşa ceva, deşi mă ispitea grozav gândul să pun o vorbă bună pentru amicii de la moş Anghel. Mai simplu, mi-am explicat surprinderea văzând în faţa mea un om în toată puterea vârstei, pe când mi se vorbise de un om bolnav, de aproape nouăzeci de ani.

— Bolnav?! se răţoi conu Manole, asta nici gând. Dar că am nouăzeci de ani bătuţi pe muche, asta-i adevărat, din păcate! îmi confirmă el cu tristeţă prefăcută în glas, pe când în ochi îi mijeau două scântei de voioşie.

Nu m-am putut opri să nu exclam:

— Cum faceţi atunci, ce faceţi, ca să fiţi aşa de tânăr!

— Crezi că eşti cel dintâi care mă întrebi? mă întrebă la rândul lui conu Manole, ferindu-se astfel să-mi dea un răspuns. Da' de ce să mai vorbim de pacostea asta de vârstă şi de lucruri triste! de ce să ne stricăm ziua de pomană? Ce-ar fi, dacă mi-ai citi mai bine din Musset?

A trebuit să-i mărturisesc că n-aveam pe Musset la mine, ci pe un poet cu mult mai mare, care umplea acum lumea cu parfumul florilor lui de suavitate şi de otravă, pe Baudelaire. Boierul n-auzise de numele lui. Mă privea făcând un ochi mai mic şi cu un surâs incredul în colţul gurii. Cu atât mai stăruitor însă insista să-i citesc din el. Şi, fără să-mi dau eu singur seama de ce, poate fiindcă poezia asta e mai izbitoare şi mai uşor de înţeles decât altele, poate fiindcă pe mine însumi mă subjugaseră în copilărie contrastele ei brutale, poate pentru că un gând obscur îmi şoptise să pun la încercare rezistenţa

bătrânului, am ales „Une charogne”. O ştiam pe de rost. O recitam, desigur, fără ştiinţa declamaţiei, dar cu toată căldura şi avântul tinereţii. Nu-mi scăpa în vremea asta nicio tresărire de pe faţa conului Manole.

La început a ascultat-o cu atenţie încordată, dar fără prea mare interes. Mi s-a părut doar că strâmbă uşor din nas, la prima evocare a hoitului. S-a obicinuit însă destui de repede cu mirosul pestilenţial care transpiră din fiecare rând, din fiecare cuvânt al descripţiei macabre. Instinctiv dădea capul pe spate şi-şi închidea pleoapele, parc-ar fi vrut să se ferească de duhoarea morţii. Nu i s-a deşteptat, un moment, interesul, decât când am ajuns la pasajul acela, aproape idilic, în care poetul compară formele indecise ale cadavrului în descompunere cu începutul unui vis. Apoi, am tăcut. Am tăcut lung, ca şi cum poezia s-ar fi terminat acolo. Şi numai după ce boierul şi-a întornat spre mine o privire cercetătoare şi nedumerită, aşteptând totuşi ceva, deşi vedea că tăcusem, am reluat încet, în surdină, versul acela sumbru, patetic şi grandios ca un marş funebru de Beethoven:

Et pourtant vous serez semblable à cette ordure...[1]

Boierul şi-a ridicat capul deodată. Soarele, apunând, îi lumina fruntea. În jurul nostru natura întreagă, spectrală sub limbile de foc care lingeau cerul, părea complice cu fatalitatea morţii peste care planează, triumfătoare, eternitatea iubirii din poemul lui Baudelaire.

Şi când am sfârşit, când am invocat, larg ca o rugăciune:

Alors, o ma beauté! dites à la vermine
Que vous mangera de baisers.
Que l’ai gardé la forme et l’essence divine
De mes amours décomposés![2]

conul Manole, cu glasul surd, sugrumat de emoţie, n-a putut să-mi spuie decât:

— Ai dreptate... E mare... E mai mare... Şi nu ştii... N-ai de unde să ştii ce-au trezit, ce-au răscolit în mine stihurile astea.

În seara aceea nu i-am mai citit, nu ne-am mai vorbit, aproape. Mi-a cerut să-l întovărăşesc o bucată de drum. Mergea tăcut, preocupat. La urcuşuri o lua înainte, parc-ar fi fugit de el însuşi sau că cineva l-ar fi alungat din spate şi, oricât eram de obicinuit cu mersul, mi se părea că abia puteam să mă ţin de dânsul. îl spionam cu coada ochiului. Vroiam să-i surprind o ezitare, un moment de slăbiciune. Ajungea însă pe muchea dealului, fără să gâfâiască măcar. În dreptul unui podeţ pe care-l ştiam şubred şi cu o scândură lipsă, am vrut să-l previu. Nici nu mi-a lăsat timp să schiţez o mişcare. Dintr-o săritură era de partea cealaltă a podului. Nu s-a oprit decât la răspântia care

desparte şoseaua naţională în două, cea din dreapta coborând spre târg şi judecătorie, cealaltă urcând spre fântâna Robilor. Acolo mi-a întins mina. Mă aşteptam la un cuvânt de mulţumire, de amabilitate, cel puţin de formă. În loc de asta, mi-a cerut brusc cartea şi mi-a spus nici pe mâine, nici la revedere, nici măcar pe cândva, pe altă dată, ci pur şi simplu: bună seara. Şi-a dispărut în noapte.

M-am întors acasă destul de perplex. Fără voia mea îmi jucau în minte cuvintele primarului: două-trei zile de vin, de plăcinte, de prietenie la toartă, şi pe urmă basta! Cu mine nu durase nici măcar atât! O poezie recitată, un schimb, – şi nici acela prea lung, – de banalităţi convenţionale, şi despărţirea, scurtă ca o ruptură. Vinul nu mă ispitea. Nici plăcintele. Aş fi vrut însă o dovadă, cât de vagă, de interes. Mi-ar fi plăcut, – de ce m-aş înşela singur? – să-l văd preocupat de ceea ce sunt, de ce fac, ce visez, ce cred, ce râvnesc, ce năzuiesc.

Nu sunt orgolios din fire. N-am nici vanităţi, nici susceptibilităţi puerile. Mi-e complet indiferent ce-ar putea să creadă despre mine o cireada de boi sau anonimele turme omeneşti... Dar, pe vremea aceea, ţineam încă la opinia egalilor. Şi conu Manole, deşi îl cunoşteam abia de un ceas, cu toate că mă jignise oarecum cu plecarea lui precipitată, – oricât încercam eu să i-o pun pe seama poeziei lui Baudelaire,— mi se părea sincer, altfel decât cum mi-l închipuisem, cu totul altfel de cum îl vedeau ceilalţi şi ceva mai mult decât un egal. Îmi repetam, cu stupoare: la nouăzeci de ani buchiţi simţea poezia modernă! Şi la aceeaşi vârstă avea în ochi, în glas, inflexibilitatea trupului, o tinereţă care făcea de ruşine generaţia mea dezamăgită şi sleită. Uitând momentul penibil al despărţirii, nu mă mai gândeam decât la misterul vitalităţii acesteia prodigioase. Ce-o fi făcând ca să fie, sau ca să pară măcar aşa de tânăr? Cum şi-a putut păstra judecata neatinsă? Prin ce miracol, mai ales, şi-a salvat frăgezimea sensibilităţii? Bătuse de mult miezul nopţii şi eu, întorcându-mă când pe-o parte, când pe alta în aşternut, întorceam în acelaşi timp şi pe-o faţă şi pe alta şi pe toate feţele posibile aceeaşi problemă. Căutam zadarnic cauze naturale, explicaţii plauzibile. Ipotezele cele mai absurde, antinaturale, antiştiinţifice sau supranaturale, mi se păreau singurele veridice. Nu mi-a lipsit mult să dau crezare bârfelilor de mahala. Ba sunt sigur că în momentul când în sfârşit mă fura somnul, în clipa când ultimele realităţi întrezărite printre gene se îngână cu primele visuri, am văzut pe conu Manole, cu coarne pe cap şi cu coadă de diavol la spate, distilând în alambicuri sticloase ca ochii Satanei, elixiruri de viaţă lungă.

De aceea, să nu vi se pară straniu că a doua zi de dimineaţă, buimăcit de somn, aiurit de vise şi părându-mi-se că tot visez încă, am sărit ca ars din aşternut şi m-am ghemuit în fundul patului, când l-am

văzut intrând pe uşă ca la el acasă şi străbătând odaia cu paşi mai siguri, dacă se putea, decât în ajun. Mi-au trebuit câteva minute ca să mă reculeg. În vremea asta el îmi explica simplu că a venit să-şi repare impoliteţa din seara precedentă şi că mă ruga să primesc în dar un paner cu vinuri şi alte bunătăţi, pe care le aducea în spinare o namilă de om cât un munte, spân, buzat şi negru la faţă ca fundul ceaunului. Am recunoscut, din auzite, pe Vlădică-ţiganul; mi-am adus aminte de vinul şi plăcintele primarului; şi am refuzat, curtenitor dar hotărât.

— Nici măcar o leacă de vinişor? mă întreba surprins şi mâhnit boierul.

— Nimic! nimic! coane Manole. Vin nu beau. Mâncarea-i pentru mine floare la ureche. Trăiesc cu aer şi cu cărţi. Cărţi, dacă ai, primesc din toată inima.

— Tiii!... de ce nu mi-ai spus-o asta de aseară, măi copilule, exclamă necăjit conu Manole. Îl încărcăm pe Vlădică al meu cu bucoavne, ca pe un catâr mânăstiresc.

— Nu-i nimic... O să-l încarci dumneata altă dată. Şi, mai ales, – am adăugat glumind, – nu uita să strecori printre ele şi vreuna cu învăţături de viaţă lungă.

— Iar îmi pizmuieşti bătrâneţele, măi mânzule! mă ameninţă cu degetul conu Manole. Apoi, ridicând braţele în aer, ca şi cum ar fi invocat mărturia cerului: – Păi, bine, nătăfleaţă ce eşti! Cum vrei să trăieşti mult dacă bei şi mănânci pe sponci! Nu uita, măi băiete, vorba veche: mănâncă bucate de azi şi bea vin de anţărţ, dacă vrei să trăieşti cât lumea.

— Între noi doi, ochi în ochi, coane Manole, dumneata mănânci şi bei cum spui?

— Asta-i altă poveste! se apără boierul. Nu ştii matale cealaltă vorbă: fă ce spune popa, dar nu fă ce face el.

— Apoi vezi!

Şi uitându-ne unul la altul, ca doi cumetri care se prind cu ocaua mică, ne-a pufnit râsul pe amândoi.

De altfel, conu Manole râdea mereu, râdea pentru te miri ce şi mai nimica. Mi-am dat seama din primele zile, – fiindcă acum ne vedeam zilnic, dacă nu de două şi de câte trei ori pe zi, – că una din laturile cele mai caracteristice ale naturii lui, bogată în tot felul de faţete şi aspecte, pe care nu le-am putut descoperi decât cu vremea şi una câte una, era veselia. Ceea ce îndeobşte lasă indiferenţi pe alţii sau îi întristează, pe el îl înveselea. Spectacolele naturii îl făceau să zâmbească; spectacolele vieţii îl făceau să râdă; însuşi spectacolul morţii nu izbutea să-i întrerupă voia bună.

Ni s-a întâmplat aşa, o dată, să ne-ajungă din urmă un modest cortegiu mortuar. Bura ca prin sită. Era ceaţă şi frig. Dealurile se pierdeau îndărătul fâşiilor negre de nouri care atârnau şi se târau pe

pământ ca draperii funerare. În atmosfera asta lugubră am văzut urcând drumul cimitirului, opintindu-se din greu şi lunecând la tot pasul, un popă cu poalele antereului prinse în brâu, patru vlăjgani care abia duceau pe umeri un coşciug din scânduri de brad negeluite şi-o femeie despletită care bocea, urla şi se văicărea în urma mortului. Pe mine m-a mişcat, m-a emoţionat tragedia asta simplă, aproape pierdută în tragedia imensă a naturii. Nu sunt credincios. Nu sunt superstiţios. Dar când coşciugul a trecut pe lângă noi, mi-am scos pălăria şi, pentru întâiaşi dată de când nu mai ţineam minte, mi-am făcut cruce. Fireşte, nu mi-am făcut-o pentru mine, şi nici pentru mântuirea mea. Am făcut-o mai ales, de hatârul femeii. Mi-am spus, probabil, că văzând pe un străin rugându-se pentru răposatul ei, biata femeie se va simţi mai puţin singură, mai puţin părăsită.

Când mi-am întors însă ochii spre conul Manole, boierul râdea sardonic. L-am întrebat, fără să-mi pot stăpâni cu totul o mirare vecină cu amărăciunea, ce găsea de râs în spectacolul acesta lamentabil. Conul Manole a ridicat din umeri:

— Ia, vezi mata, că eu îi cunosc. Îi cunoşteam pe amândoi mai bine, după câte văd acum, decât te cunosc pe mata. Ea, lelea Catinca, o femeie!... bună s-o pui pe rană. El, badea... dar să nu-i mai pomenesc numele de ocară, un beţivan fără pereche. I-a mâncat averea neveste-sii în crâşme. I-a mâncat sănătatea. De câte ori se îmbăta, şi se îmbăta de cum se lumina de ziuă, o stâlcea în bătăi. Şi acum, ai văzut-o. Ea, în loc să zică bogdaprostului c-a scăpat de dânsul, îl jeleşte. Şi matale, om întreg, îţi faci cruce.

N-am vrut să recunosc, pe dată, că viaţa e plină, ca şi moartea, de ironii arareori subtile, de cele mai adeseori grosolane şi că numai cine le înţelege poate să-şi păstreze, nealterate, seninătatea zâmbetului, egalitatea sufletului şi sănătatea trupului; dar în inima mea şi aproape fără ştirea mea, cuvintele conului Manole lăsau pârtie adâncă.

Acum, de cele mai multe ori fără motiv, eram vesel ca şi dânsul. Priveam natura cu mai multă încredere şi existenţa, ca şi cum mi-aş fi încordat braţele în faţa ei. Râzând mai des, mi se părea că-s mai puternic; şi descoperindu-mi o vigoare pe care nu mi-o bănuiam, aveam senzaţia vie că opresc timpul în loc. Ce-ar fi, dacă...

Presimţeam un adevăr încă obscur. Ca orbul care simte pe piele căldura dulce a soarelui şi bâjbâieşte prin întuneric, după lumină, aşa simţeam şi eu că un adevăr imanent mă împresoară din toate părţile. Îl dibuiam. Îl pipăiam. Ştiam că există.

Îmi mai trebuia doar formula.

Într-o dimineaţă, sculându-mă mai bine dispus ca de obicei, cu toate simţurile îmbătate în acelaşi timp de mirosul aerului curat care năvălea pe ferestrele deschise, de cântecul păsărilor, de transparenţa

cerului albastru, de savoarea vieţii pe care o aveam parcă pe buze şi pe limbă, mi s-a părut c-o găsesc. Dacă n-am strigat: Evrica! ca unul din faimoşii mei predecesori, e probabil fiindcă-mi lipseşte candoarea sau curajul. În schimb, am alergat într-un suflet să dau de conu Manole. L-am găsit stând turceşte, ca un înţelept, pe un purcoi de fân, cu un muc de ţigară stins în colţul gurii. I-am strigat de departe:

— Am găsit, coane Manole, am găsit!

Conu Manole şi-a dat cu o sfârlează pălăria de pai mai pe ceafă, s-a uitat cu un ochi mai mic la mine, cum se uita de câte ori îi ardea de glume, şi m-a întrebat:

— Ce-ai găsit, nepoate?

— Am găsit secretul eternei tinereţi!

— Nu mai spune! Şi-ai găsit matale singur năzdrăvănia asta?

Fără să mă las demontat de incredulitatea boierului, mi-am început cu entuziasm tirada filozofico-ştiinţifică. În termeni ditirambici am făcut apologia râsului sănătos, a râsului care rând pe rând încordează şi destinde muşchii obrazului, ai pieptului, ai pântecelui, râs fizic în aparenţă, dar care, prin mijloace necunoscute, pe căi misterioase, dă brânci sufletului şi exaltează forţele vitale ale omului. I-am demonstrat cum printr-o disciplină inteligentă, printr-o gradaţie severă, printr-o riguroasă şi savantă reglementare a râsului instinctiv, – un fel de gimnastică suedeză a muşchilor faciali şi abdominali, – s-ar putea întreţine, chiar în organismele cele mai debile, focul sacru şi salutar al vieţii. Şi am terminat, dându-l pe el însuşi ca exemplu, vrând să ilustrez cu el practica şi teoria râsului.

De data asta însă conu Manole, care îmi ascultase cu răbdare de înger toată poliloghia, m-a oprit scurt:

— Spui prostii!

— Cum?!

— Apoi bine, bre omule, dai o pildă şi uiţi două.

— Ce-am uitat, coane Manole?

— Ai uitat că animalele nu râd. Prin urmare, după teoria matale, ar trebui să se nască moarte. Şi ai uitat că muierile hlizesc şi chihotesc tot timpul. Prin urmare, tot după teoria matale, ar trebui să trăiască îndoit şi întreit cât bărbaţii. Or, trăiesc şi mai puţin, şi se zbârcesc şi mai devreme, după cum am observat la cucoanele din generaţia mea. Ei! ce ne facem atunci cu teoria, fiule? Pe unde scoatem cămaşa, nepoate?

Ochii conului Manole îi scăpărau în cap ca doi diavoli. N-am avut curajul să-i stric cheful. Şi n-am avut prostul-gust să mă arăt mofluz. Am înghiţit în sec. Poate că am înghiţit şi cu noduri. Dar făcând haz de necaz, cum se spune, nu m-am lăsat doborât de o înfrângere, în definitiv plăcută, fiindcă dădusem astfel prilej unui bătrân prieten să se desfăteze puţin pe socoteala mea. Şi bine mi-a

priit. Hazul s-a schimbat repede în râs adevărat. Peste un ceas habar nu mai aveam ca în aceeaşi dimineaţă mă crezusem eroul unei descoperiri memorabile. Iar în zilele următoare umpleam din nou cerul şi pământul cu ecourile veseliei mele, fără să mă mai sinchisesc de sistematizări aride, ba uşurat mai curând că scăpasem aşa de ieftin din pacostea şi beleaua teoriilor indigeste.

Râdeam prin urmare. Şi aş, fi continuat, desigur, să râd până în vremurile de apoi, dacă, din nefericire, tocmai atunci, un nour nu s-ar fi ivit în zarea prieteniei noastre, un nour la început nu mai mare ca o gămălie de ac, dar care, cât ai bate o dată din palme, a crescut, s-a umflat, s-a desfundat şi s-a revărsat, impetuos şi năvalnic, aşa cum se desfundă şi se revarsă, de-ai crede că Dunărea ea însăşi şi-a ieşit din matcă, diversele noastre Câcaine[3] orăşeneşti. Ce se întâmplase, ce se petrecuse în adevăr aşa de groaznic? Nimic în aparenţă. Totul în realitate! Elita târgului aflase că eram în bunele graţii ale boierului.

Vestea, – după cum am reconstituit scenele astea intime numai cu mult mai târziu, – a căzut ca un trăsnet din cer senin peste capetele conmesenilor mei de până mai ieri. Primul moment se pare că a fost un moment de stupoare universală. Doctorul care mă zărise cel dintâi, braţ la braţ cu conu Manole, nu-şi credea ochilor. Judecătorul şi toţi ai lui, cu şezuturile în aer şi cu scăfârliile, lipite una de alta, sub lampa atârnată de mijlocul tavanului, ascultau destăinuirile medicului de plasă şi nu-şi credeau urechilor. Stupoarea n-a ţinut însă mult, cum nu pot avea lungă durată niciuna din marile emoţii sau pasiuni omeneşti. Viaţa n-ar fi posibilă altfel. De a doua zi chiar, în larma şi zeflemelele generale, au început pronosticurile. Câţiva mi-au dat o săptămână de prietenie. Alţii două. Niciunul trei. Dar nimic nu e statornic pe lumea asta. Trec clipele. Trec ceasurile! Trec anii. A trecut şi sorocul stabilit de dânşii. Şi a venit, lugubră şi lamentabilă ca toate dezamăgirile oamenilor, numărătoarea lunilor care se încăpăţânau să mă găsească tot în tovărăşia conului Manole. Bieţii mofluzi nu mai înţelegeau nimic. Le pierise pofta de mâncare. Li se lungiseră nasurile. Li se pleoştiseră urechile. Singur medicul de plasă şi-a mai păstrat cătăva vreme optimismul profesional. Rânjind cu buzele suflecate până la gingii, îşi arăta acum pe de-a-ntregul colţii galbeni, punctaţi cu negru, ca patru zaruri scoase din uz. Vrând să tenteze sau să sfideze soarta, făcea rămăşaguri peste rămăşaguri, pe o ţuică, pe un pachet de tutun, pe o halbă, pe o litră de vin, pe tot ce-i cădea sub mână, că mai am o zi sau săptămână, o ultimă săptămână de prietenie cu conu Manole. Dar şi rămăşagurile nu pot dura toată viaţa. Omul cel mai pătimaş din fire se plictiseşte de la o vreme să tot piardă întruna. Atunci se întoarce pocăit şi cuminţit la înţelepciunea strămoşilor, la cea care nu costă pe români niciun pitac de cinci: la bârfeală. De la întrebarea inocentă a judelui: – ce naiba or fi făcând veşnic împreună? – până la

răspunsul în doi peri al doctorului: – ei! şi dumneata, judecătorule! parcă eşti căzut din altă lume! cu un bătrân satir ca conu Manole ce-ai vrea să facă!... nu e decât un pas. L-au făcut, plătindu-şi cu inima uşurată un rând de şpriţuri. Şi cum numai primul pas se aude că ar costa ceva, pe celelalte le-au făcut fără să-şi mai dezlege băierile pungii. Şi-au comunicat astfel unul altuia, înflorind scenele la prânz şi făcându-le mai sărate şi mai piperate la masa de seară, că duceam în tovărăşia boierului o viaţă de desfrânare şi de destrăbălare nemaiauzită; că-mi petreceam nopţile în orgii şi după-amiezile în chiolhanuri; că în conacul boieresc era o puzderie de fete de casă, una mai durdulie decât alta, pe care le iubeam eu, în parte sau de-a valma, pe când boierul asista, tremurând şi palpitând, la supremul spectacol al plăcerilor ce nu-i mai erau altfel îngăduite; că...

Dar n-aş mai isprăvi o carte întreagă dacă m-aş pune să povestesc tot ce auzeau de data asta cu urechile lor şi vedeau, aievea, cu ochii lor.

Cum e uşor de bănuit, niciunul din amănuntele astea picante nu le-am aflat de la dânşii. Pe unele mi le-a şoptit Anica, pe care am găsit-o într-o seară, alarmată, înfricoşată, pierdută, căinându-mă din toată inima ei pură şi lipindu-se în acelaşi timp de mine, mai felină şi mai voluptuoasă ca niciodată, de când ştia că sunt un stricat şi jumătate; pe celelalte le-am aflat de la aprodul judecătoriei.

Observasem, în adevăr, de o bucată de vreme încoace, de câte ori venea, ca de obicei, dimineaţa şi seara, cu corespondenţa, citaţiile, petiţiile şi alte hârtii de rezolvat, că-i umblau ochii ca mărgelele, pieziş, pe furiş, scotocind printre scaune şi vrafurile de cărţi, cotrobăind pe sub mese, pe sub pat, pe după perdele şi prin toate colţurile odăii. Într-o zi, mai curios, sau plictisit, sau enervat de inventarierea asta permanentă, l-am întrebat, cu destulă bunăvoinţă totuşi:

— Ai pierdut ceva, Ghiţă?

Ghiţă, în loc să răspundă, zâmbi şiret şi-mi făcu cu coada ochiului:

— Nici azi nu v-a trimis nimic.

— Ce să trimeată?... Cine să trimeată?

Ghiţă, iarăşi, în loc să-mi răspundă, începu un pomelnic:

— Apoi, dă! cum spune şi domnul judecător, şi domnul grefier, şi domnul arhivar, şi domnul subprefect...

Exasperat de ocolirile şi echivocurile lui, m-am răstit la el:

— Nu te întreb ce spun alţii! Îţi vorbesc doar româneşte! Ai înţeles? Te-am întrebat: ce să-mi trimeată? Cine să-mi trimeată...

— Boierul, de! răsuflă necăjit Ghiţă. Nici vin... Nici...

— Ieşi afară!...

Am sărit din pat după dânsul şi i-aş fi dat cu ghetele în cap dacă

n-apuca s-o tulească pe uşă. Bineînţeles, în clipa următoare mi-a părut rău de ce făcusem. Detest violenţa. Eram sincer hotărât să-i cer iertare. Ticălosul nu mi-a lăsat însă nici mulţumirea asta. Pe înserate, fără să-l văd venind, m-am pomenit cu el umilit ca un câine bătrân şi gudurându-se pe lângă mine:

— Am mâniat azi tare pe domnul ajutor!...

Ce eram să-i mai răspund! I-am răspuns şi eu:

— Mi-a trecut, Ghiţă. Ţine! Bea şi tu un pahar în sănătatea mea.

I-am strecurat, stângaci, bacşişul. Ei l-a făcut să dispară cu dexteritate. Dar din clipa aceea, pentru o vorbă bună, dacă i-am spus-o, şi pentru câţiva lei daţi cu sfială, i-am arvunit sufletul. Mi-a destăinuit tot ce ştia, şi-mi raporta tot ce prindea de dindărătul uşilor. Majoritatea informaţiilor erau, ca ale tuturor agenţilor secreţi, prolixe şi insipide. Cuvinte reproduse anapoda, fapte înţelese pe dos, cancanuri văzute cu lupa. Arareori mă amuzau. De pildă când îmi repeta, cuvânt cu cuvânt, câte o scenă mai cu coarne şi mai cu moţ din orgiile mele sardanapalice, povestită de doctor sau de judecător. Şi o singură dată m-au interesat. În seara când Ghiţă mi-a comunicat, în mare taină, că nişte anonime, proiectate în comun şi scrise cu mâna ofiţerului de jandarmi, fuseseră sau aveau să fie trimise Ministerului de Justiţie.

De data asta mi s-a părut că gluma se îngroaşă. Am crezut că e momentul oportun să iau boul de coarne. M-am adresat deci, direct şi personal, judecătorului.

Am avut cu el cea mai extravagantă, mai neverosimilă, mai inenarabilă discuţie cu putinţă. Şi cea mai ilariantă concluzie imaginabilă.

După ce-a încălecat toate vorbele late şi toate principiile mari din lume, începând cu morala şi sfârşind cu diversele ei imperative categorice, mi-a cerut, fără tranziţie, dar cu reticenţe, cu abilităţi, cu întortocheli de fraze delicioase, să fiu, natural, în propriul meu interes, interpretul lor pe lângă conu Manole, să-l determin, să-l conving că trebuie să pe reunim cu toţii, să ne vedem laolaltă, cum stă bine elitei unui oraş, din când în când, o dată pe săptămână, pe lună, sau chiar mai rar, dacă nu se poate altfel; măcar cu el, cu doctorul şi cu subprefectul, dacă cu ceilalţi i-ar veni peste mână boierului; sau cel puţin cu subprefectul şi cu el, dacă împotriva doctorului conu Manole ar avea ceva de obiectat; sau, în sfârşit, dacă la rigoare şi subprefectul îi displace, barem cu el, judecătorul.

Ce s-a petrecut în mine, ascultându-mi judele, e uşor de înţeles dar greu de explicat. M-a impresionat umilinţa cererii? M-a încântat ridicolul eliminărilor succesive? M-a ispitit rolul inedit de emisar diplomatic? Nu mai ştiu. Destul numai că i-am făgăduit cu uşurinţă, luându-mi angajamentul formal că voi reuşi.

Abia a doua zi, zărind de departe pe conu Manole cum urca sprinten şi voios colnicul, am simţit că, ar fi o faptă urâtă să-l întâmpin cu vorbe de clacă şi mi-am dat seamă de greutatea întreprinderii. Am încercat totuşi. Spunându-mi că cel mai bun mijloc de convingere e să-i descreţesc mai întâi fruntea, am început să-i descriu cu vervă şi cu cât puteam mai mult spirit mutrele paraponisiţilor mei. De la primul portret însă conu Manole m-a întrerupt:

— Eşti vesel, şi-mi pare bine. Povesteşti cu haz, şi mă bucur. Dar e degeaba să strici orzul pe gâşte. Caraghioşii aceia nu mă interesează. Vorbeşte-mi de altceva. Ce-ai mai citit nou?

Prudent, am trecut la altă ordine de idei. Începusem cu vervă şi am continuat tot cu vervă să-i vorbesc de artă, de poezie, de ultimele descoperiri ale ştiinţei, de misterele cerului, de tot ceea ce ştiam că-l interesează şi-l pasionează, cu speranţa că, ameţindu-l cu ropotul cuvintelor voi putea, spre sfârşite, să reviu la ceea ce aveam pe inimă. Speranţă zadarnică! Am revenit şi în ziua următoare şi în alte patru sau cinci zile în şir, în momente bine alese, cu abile aduceri din condei ticluite de mai înainte, dar cu acelaşi insucces. Până ce, într-o seară, cum începusem tocmai o timidă şi supremă tentativă de învăluire, conu Manole mi-a făcut deodată semn cu mâna să închid pliscul şi, privindu-mă atent, ascuţit, printre genele unui singur ochi, m-a întrebat mustrător:

— Măi spânzuratule, tu-mi ascunzi ceva? Te cam văd de un cârd de vreme că-mi tot dai târcoale cu procopsiţii ceia de la crâşma lui moş Anghel. Ce-i cu dânşii? Te-au trimis la mine cu vreo jalbă în proţap?

I-am mărturisit adevărul. Mi-am deşertat sacul. Conu Manole m-a ascultat până la capăt. Îi vorbeam cu căldură. Eram rând pe rând duhliu şi patetic. Începusem să cred eu însumi în ce spuneam. Cu atât mai vârtos speram să mă creadă el. Aş fi dat nu ştiu ce să-mi vadă faţa. Cu siguranţă că mi-ar fi citit sinceritatea inimii în trăsăturile ei.

Dar în vremea asta se înnoptase de-a binelea. Nu-mi mai vedeam nici vârful nasului. Aş fi putut să-mi bag degetele în ochi, din greşeală. Cerul, surd sau indiferent argumentelor mele, îşi trăsese plapoma peste cap. În jurul nostru pământul luase forme haotice. Gardurile se ridicau ca ziduri de cetate. Văile se încovoiau ca valurile unei mări de smoală. Copacii păreau pânze umflate de corăbii. Numai înspre apus, pe dunga străvezie a cerului, luceafărul strălucea viu între două dealuri înclinate leneş, ca un diamant enorm pe pieptul unei copile adormite.

În frumuseţea, în liniştea, în misterul acesta al nopţii care începea, conu Manole parcă ezita să-mi răspundă. Simţeam bine că se luptă cu el însuşi şi că făcea un dureros efort ca să rupă firul tăcerii.

Primele cuvinte abia le-am auzit. Veneau ca de departe, de undeva, de dincolo de dealuri sau din adâncul pământului.

— Copchilule... m-ai întrebat de multe ori ce fac şi ce dreg, ca să nu mă doboare mulţimea anilor pe care îi port în spinare. Îmi dau cu gândul că ar fi poate păcat, măcar de hatârul minunilor care plutesc acum asupra noastră, să nu-ţi dau o părticică de răspuns.

Mi-am ridicat capul din iarbă. Îmi auzeam bătăile inimii. Bătrânul se oprise un moment. Apoi urmă, ceva mai tare:

— Ştii tu, măi puştiule, de ce par mai tânăr decât alţii de vârsta mea? Ştii tu de ce mi-am păstrat judecata limpede şi simţurile netocite?

Conu Manole mă lăsă câteva momente agăţat de buzele lui. Nu le vedeam. Ghiceam însă că se destind într-un surâs amar şi resemnat.

— Fiindcă m-am ferit, ca de foc, de proşti, măi ţâncule. Nu e vina mea. Mi-a fost dragă lumea. Mi-au fost dragi şi oamenii. Îi căutam cu lumânarea. Aş fi vrut bucuros să împart cu ei tot ce aveam: bunuri, gânduri, emoţii, năzuinţi, şi bunul cel mai de preţ dintre toate: vremea. Îţi închipui şi tu că într-o viaţă lungă cât două, nici vremea, nici prilejurile nu mi-au lipsit. Am cunoscut şi eu fel de fel de oameni. Şi buni şi nărăviţi, şi răi şi nătărăi, şi cinstiţi şi bandiţi, şi escroci şi vicioşi, şi păcătoşi şi ticăloşi, şi spânzuraţi feciori de lele. Nu i-am ocolit. Nu m-am ferit de niciunul. Am vorbit cu toţi. De la mulţi am învăţat câte ceva. Cine ţi-o spune că din vorbele unui vântură-lume sau într-un fund de puşcărie nu poţi să înveţi nimic, să ştii că acela minte, ori că el însuşi nu e în stare nimic să înţeleagă. Dar şi cine ţi-o spune că poţi să înveţi ceva de la prost, de-ar fi prostul cu tichie de mărgăritar pe cap, tobă de carte sau căptuşit cu garboave pe dinăuntru, pe acela să-l stupeşti între ochi.

Conu Manole se odihni câteva momente. Răsufla grăbit. Răsuflă apoi mai larg, o dată, şi urmă:

— Lumea, măi băiete, e ca o carte. Fiecare pagină, fiecare făptură, îşi are slovele ei. Numai ochi să ai să le citeşti. Singură pagina prostului e goală ca podul palmei. Poftim de citeşte într-însa! Pas de găseşte ceva în ea!

Se întunră mustrător spre mine:

— Şi tu ai vrea să mă înhăitez cu dânşii?

Râdea înăbuşit. I-auzeam râsul ca un gâlgâit de apă în fundul unei peşteri. Nu-i vedeam privirea. Dar, printre stelele care scăpărau deasupra mea, mi se părea că sclipesc şi ochii lui. Se potoli cu încetul. Nu i-am întrerupt gândurile. Nu i-am stânjenit râsul. Aş fi vrut să-l mai aud. De la el singur, urmă într-un târziu, rar şi trist:

— Tu, flăcăule, eşti tânăr... Ai viaţa înaintea ta... Ca bogatul care nu se uită la o firfirică, poţi să-ţi risipeşti ceasurile la crâşma lui moş Anghel... Dar eu?... Uită-te la mine: Nu cum par, ci cum sunt... Sunt

bătrân... Zilele mi-s numărate... N-o să mai văd multe nopţi ca noaptea asta... N-o să mai apuc de multe ori lumina stelelor de sus... Ca mâine... sapa şi lopata... Cât sunt însă pe picioare, – şi glasul conului Manole vibră cald şi sumbru în noapte, – cât încă mai am o picătură de sânge în vine, – iartă şi tu egoismul bătrânesc, – aş vrea să-i umplu hârbul ăsta de viaţă, aşa cum se umple ulciorul de lut cu apă de izvor, cu tot ce-a mai rămas mare şi bun în lume şi cu tot ce mai e frumos pe pământ...

Ultimele cuvinte le-a şoptit mai mult decât le-a spus. Dacă n-aş fi ştiut că nu se închină nici lui Dumnezeu, nici lui dracu, aş fi putut să-mi închipui că se roagă. Îşi ridicase amândouă braţele în aer. Le urmăream umbra subţire profilându-se pe licăririle cerului şi descriind un larg arc de cerc, ca şi cum ar fi vrut să cuprindă în ele tot văzduhul. Abia murmură:

— Priveşte, copchilule...

Îşi lăsă apoi braţele să-i cadă uşor pe genunchi. Se înclină uşor spre mine. Se propti aproape de umărul meu. Îmi suflă în urechi:

— Ţst!... Ascultă piciule... Ascultă cum ţârâie un greier, de-ai zice că raza luceafărului sfârâie intrând în pământ...

Am ascultat, încremenit. Parcă fusesem surd până atunci. Deodată, în jurul meu, în noaptea caldă şi mută, sub pâlpâirea nenumărată a stelelor, alţi greieri, sute şi mii de greieri, de aproape, de departe, din fundul văilor, de pe coamele dealurilor, au început să cânte. Era un zvon, un ison uşor şi vast ca un preludiu de orchestră. S-ar fi spus că pământul îşi umfla şi dezumfla ritmic coastele ca foalele unei orgi uriaşe şi că respiraţia lui profundă umplea noaptea de vuiet, ca bolta unui templu.

— Mai vrei să te întorci la dânşii? mă întrebă şugubăţ bătrânul.

Nu mai vroiam nimic. Nici judecători. Nici ispravnici. Nici pulberea infimă a oamenilor pe care îi zăream acum, ca de pe un pisc de munte, biet furnicar ridicol de pretenţii şi vanităţi. Ascultam glasul naturii. Mi se părea că-l auzeam pentru întâiaşi dată. Îmi spuneam cu entuziasm: iată sensul vieţii adevărate. Şi repetam de a doua zi chiar, cu emfaza firească vârstei: să trăieşti în armonia sau dezarmoniile universului, faţă în faţă cu infinitul, cu eternitatea sau cu neantul, nu importă! dar în toate cazurile departe de proşti. Avea dreptate conu Manole. În lături prostia! Cu aere umilite, smerite şi cucernice, ea ne stinge luminile cerului, aşa cum maicile la mănăstiri, sfioase şi cernite, sting cu mucarniţele lor lungi flăcările policandrelor. La gândul că prostia împiedicase veacuri şi milenii de-a rândul progresele omului şi că şi-acuma se punea de-a curmezişul tuturor iniţiativelor, tuturor înfăptuirilor, tuturor îndrăznelilor, o mânie surdă îmi încrunta sprâncenele, pe când răbufniri de orgoliu exagerat îmi umflau pieptul.

Nemaiputând să păstrez numai pentru mine sentimentele de

dușmănie care mă agitau, am izbucnit într-o zi față de conu Manole:

— Ca și dumneata, îi dispreţuiesc și eu și îi urăsc de moarte.

— Pe cine? mă întrebă bătrânul, făcând pe speriatul în fața atitudinii mele războinice.

— Pe proşti...

Atunci o umbră de tristeţe trecu pe fruntea lui:

— Eşti nerod.

— Cum?

— Ţi-am spus că eşti nerod.

— Da' de ce?

— Fiindcă, măi tândală, pe un lepros nu-l dispreţuieşti. Şi fiindcă un prost nu e mai vinovat de prostia lui decât râioşii și leproşii de boala lor...

L-am întrerupt sarcastic:

— Să-i plângem, atunci?

— Şi mai puţin încă! mă sfătui, blajin și blând, bătrânul. Plânsul, ca și ura, scurtează viața. Mă întrebi mereu de ce am trăit așa de mult? Fiindcă n-am plâns micimile lumii și n-am urât scăderile ei. Sunt destui ochi și inimi haine, pentru asta. Noi? Noi să privim mai sus, și de mai sus.

— Bine!... Bine!… am consimţit eu zâmbind. Dar cum?

— Ocolindu-i, măi păcală! ţi-am mai spus-o. De ce te faci că nu înţelegi? Să ne apărăm de palavrele prostului, cum se apără vita cu coarnele și calul cu coada de bâzâitul muștelor. Să nu stăm în calea lor. Să ne ferim de dânșii. Nu de alta, dar, ca mai toate molimele, prostia se ia. De câte ori mi s-a întâmplat să stau de vorbă cu vreun prost mai mult de cinci minute, mă simţeam și eu, de la o vreme, greu de cap, scârbit de toate, preocupat de fleacuri și de mărunţișuri. Am încercat de multe ori. Poate oi fi eu prea slab de îngeri. Încearcă și mata...

Ce să mai încerc! Constatarea conului Manole o făcusem și o refăcusem în nenumărate rânduri. Numai că n-o pusesem în formule. Un singur lucru mă tulbura și mă intriga totuși. Cum se face că toţi cei care, dintr-un motiv sau altul, trăiesc departe de lume, izolaţi, închiși în ei înșiși sau în peșteri, sau turnuri de ivoriu, dar deopotrivă la adăpost de mucegaiul prostiei omenești, nu sunt la fel de înţelepţi și n-apucă nici pe departe bătrâneţile conului Manole. Câţi schimnici, câţi pustnici, câţi sihaștri, câţi anahoreţi n-au murit în floarea vârstei! Un caz, mai ales, îmi stă pe inimă. Îmi aminteam de un călugăr pe care-l cunoscusem în copilărie la mănăstirea Sihla. Monahul Paisie, așa îl chema pe călugărul meu, se închisese într-un vechi cuptor de făcut pâine așezat drept în mijlocul curţii, dar ruinat pe jumătate, năpădit de bălării și despicat în două de rădăcinile unui mesteacăn zvelt și alb ca un fum de ţigară. Paisie lipise crăpăturile cu mâinile lui, astupase

cu moluz şi băligar toate găurile şi zidise gura cuptorului pe dinăuntru, lăsând o deschizătură numai cât un lat de palmă, ca să i se treacă printr-însa coji de pâine sau de mămăligă şi o troacă de apă. A stat aşa, zidit şi îngropat de viu ca într-un cosciug, neputând să se ridice niciodată în picioare, nici măcar pe brânci, neschimbând o vorbă cu nimeni, sufocat şi înecat în propriile lui murdării, unsprezece ani în şir. Eram de faţă când jandarmii, din porunca stăpânirii, au spart zidurile cu târnăcoape şi au scos la lumina zilei un fel de arătare schilavă, albă ca un vierme, jigoasă ca o obială, cu plete năclăite care i se încleiaseră de-a lungul spinării până la buce şi cu ochi goi, lăptoşi, albi aproape, ca de orb. Mai târziu, după ce l-au îmbăiat şi l-au culcat în infirmeria mănăstirii, am putut să schimb câteva vorbe cu dânsul. Nu uitase toate cuvintele. Pe câte le ştia, le aşeza în şir, fără articole, fără predicate, aşa cum vorbesc copiii. Îl pricepeam cu greu, dar îl pricepeam. Nu era nebun. Nici înţelept însă nu pot să spun că era. Ia, un biet om ca atâţia alţii. Un creştin. Şi a murit de tânăr încă, la vreun an sau doi după ce l-au dezgropat. Cu toate astea, dacă teoria conului Manole era cea adevărată, ar fi trebuit să moară la adânci bătrâneţi. Niciun om, în adevăr, din câţi întâlnisem până la dânsul, şi de la el încoace, nu trăise mai izolat de lume, de deşertăciunile şi de prostia ei, ca monahul Paisie.

I-am povestit întâmplarea asta conului Manole, într-o superbă zi de vară, când toate crengile copăceilor erau pline ca de flori şi de fructe sunătoare, de cântecele păsărilor. Şi-am mai adăugat, mi se pare, ca să-l necăjesc şi eu o leacă: – ei! Să te văd acum cucoane pe unde o să-mi scoţi şi mata cămaşa!

— Cum mi-e portul. Prin nădragi! mi-a ripostat ghiduş boierul. dar tot el reveni: – să lăsăm însă gluma la o parte. Cazul e simbolic. Povestea interesantă. Merită un pic de seriozitate. Cu atât mai vârtos cu cât întăreşte tot ce ţi-am spus.

M-am uitat chiorâş la dânsul.

— Nu te zgâi, mă rog matale, aşa, la mine, că-mi iei piuitul. Zgâieşte-ţi mai bine ochii pe dinăuntru şi gândeşte-te că Paisie a trăit unsprezece ani în şir, zi şi noapte, în tovărăşia timpilor.

Crezând că m-a înţeles de-a-ndoasele sau că-mi răspunde anapoda, am exclamat:

— Singur, coane Manole, singur cuc.

Boierul făcu însă cu mâna plictisit, ca şi când ar fi alungat o muscă:

— Un om nu e niciodată singur. Nici treaz, nici în somn. Trăieşte cu el, sau cu alţii. Dacă monahul Paisie a trăit numai cu el însuşi, vezi şi mata ce imbecil şi-a ales ca tovarăş de drum. Dacă a trăit cu alţii, spune-mi, rogu-te, cu cine ar putea să trăiască un călugăr? De bună seamă că nu cu noi, păcătoşii. Ci cu cei de-o teapă cu el; cu sfinţi, cu

martiri, cu mucenici, cu Dumnezeu. Veselă societate! mormăi conu Manole. Tot unul şi unul!

După un moment de şovăială, îmi adăugă, confidenţial:

— Îi cunosc pe toţi. Din curiozitate, din viţiu, poate, am citit şi eu vieţile sfinţilor. Nu te povăţuiesc să-mi urmezi pilda. O să fii mai câştigat citind vieţile haiducilor, oricât de idiot ar fi scrise. Un Jianu, un Tunsu au ceva omenesc într-înşii, dacă nu mai multă omenie decât toţi cei din vremea lor. Au nădăjduit, au luptat, au urât, au iubit, au făcut rău şi bine, au trăit. Pe când sfinţii!...

Conu Manole făcu un gest de scârbă, ca şi cum, din nebăgare de seamă, s-ar fi atins cu mâna de-o coropişniţă sau de-o broască râioasă. Se potoli repede însă, văzând că în faţa lui nu erau legiunile de lighioane ale bisericii, ci numai dealuri smălţate cu toate florile pământului. Respiră adânc parfumul lor, şi întorcându-se spre mine, şi privindu-mă glumeţ, cu ochi înfipţi ca doi licurici sub streaşina sprâncenelor, mă întrebă:

— Ce-ai spune, măi zvânturatule, dacă acum, când ne râd dealurile sub arşiţa soarelui, m-aş apropia tiptil de tine şi, cu mutră pocăită, cu priviri spăsite şi cu glas pe nas, ca al popii când iese cu toate odăjdiile pe el în uşa altarului, te-aş îndemna:

— Măi copile, nu mirosi florile câmpului, că-i păcat..

Toate păsările cerului, bete de aer şi de lumină, cântau în preajma şi deasupra noastră. Conul Manole le auzi. Mi le arătă, mustrător, cu degetul:

— Măi copilandre, nu asculta cântecul privighetoarei, că ispitele diavolului sălăşluiesc limba ei...

La câţiva paşi de noi un pom uriaş îşi culca ramurile încărcate de roade până la pământ. Mere domneşti, mari cât luna plină, străluceau printre frunze. Conu Manole îmi urmări privirea şi mă ameninţă cu spaimă prefăcută:

— Măi flăcăule, nu gusta din mărul cela rumen ca un obraz de fată mare, că viermele ascuns într-însul o să-ţi pătrundă în carne şi-o să te roadă până la ficaţi.

Deznădăjduit, nemaiştiind încotro să dau cu capul, cu nările închise, cu urechile astupate, cu toate simţurile betege, mi-am ridicat privirile spre cer. Dar conu Manole stătea la pândă. Tună înfricoşat:

— Asta nu! Mai ales asta nu! Om în puterea vârstei, nu pipăi cerul cu ochii năimiţi de frumuseţea lui, şi nici trupul copilelor cu gând de desfătare, că se burzuluieşte Dumnezeu şi te-or pârjoli flăcările iadului...

N-apucă însă bine să-şi termine palinodia, şi-l pufni râsul. Mă scutură, amical, de braţ:

— Ce-ai zice de mine, măi michiduţă, dacă apostoliceşte şi duhovniceşte, dar serios ca un ţap logodit, ţi-aş fi vorbit astfel? Ce-ai

spune dacă, cu glas făţarnic şi pe nas, ca un dascăl într-o strană, te-aş povăţui: întoarce-ţi omule căutătura de la bunurile vremelnice şi odihneşte-ţi-o, pentru veacul veacurilor, amin! la sânul celui de sus... Nu-i aşa că ţi-ai spune, şi pe sfântă dreptate, a căpiat moşneagul!

Fruntea conului Manole se posomorî:

— Cu toate astea aşa ne vorbesc sfinţii, – ceva mai prost, fireşte, dar cu acelaşi tâlc. Aşa au trăit mucenicii. Aşa au gândit părinţii bisericii. Aşa l-au făcut, neom, după chipul şi asemănarea lor, pe Paisie. Aşa au surghiunit, dintr-o lume făcută pentru simţurile omului şi pe care, fără de ele, nici n-ar putea măcar să şi-o închipuie: cântece, culori, miresme, femei, gândire; şi-au făcut să înflorească în locul lor, pentru nasul unui dumnezeu sensibil numai la duhoarea lăturilor: bubele şi puroaiele cărnii.

Ah! Dumnezeul lor!

Ajunseserăm în vremea asta, pe nesimţite, pe culmea unui deal înalt. La picioarele noastre, ca într-o strachină, se ghemuiau podgoriile. Iar în depărtare, spre cele două zări opuse, se întrezăreau, la răsărit, cotiturile Prutului şi înspre apus, profilându-se aproape transparent pe cerul ars de soare, zimţii Carpaţilor.

Ridicându-şi braţele la înălţimea orizontului, conu Manole îmbrăţişă tot cerul şi tot pământul, cât se vedea şi dincolo de ce se vedea cu ochii, dintr-o singură privire. Apoi rosti larg, ca o binecuvântare:

— Ce curat e aerul!... Ce dulce e viaţa!... Şi ce hâd e dumnezeul lor!...

Stătu aşa, multă vreme, ca în extaz. O albină de aur i se rotea, ca un nimb, în jurul capului. O suflare de vânt i se juca în şuviţele albe ca sideful. S-ar fi spus că aripi nevăzute îi răcoreau fruntea. Întorcându-se împăcat şi liniştit spre mine, îmi mărturisi:

— Ţi-am spus că am trăit mult fiindcă m-am ferit de nătângia oamenilor. Nu ţi-am spus tot adevărul. Mi-am trăit din plin viaţa, fiindcă am scos dintr-însa pe Dumnezeu.

N-aveam nevoie de prea multă trudă ca să-l cred pe cuvânt. Bănuisem de mult adevărul acesta. Ştiam şi eu că o clipă furată superstiţiilor, rugăciunii sau temerilor deşarte, e o clipă câştigată asupra morţii.

Dar mărturisirea bătrânului mă nedumerea totuşi. Îmi spuneam cu inchietudine: – în trei sau patru feluri, până acum, mi-a explicat marea lui longevitate. Când m-a înşelat? Când m-a înşelat? Nu cunoaşte el însuşi taina pe care o poartă într-însul? Sau, cunoscând-o, mi-o ascunde?

M-am hotărât să-l urmăresc mai de-aproape. Nu mă gândeam, fireşte, la ce se gândea elita târgului: la vrăji misterioase, la retorte, fiole şi alambicuri întortocheate, la slujbe sinistre, în miez de noapte,

când ies strigoii din morminte şi trec prin aer, val-vârtej, călări pe cozi de mătură, ostaşii Satanei. Îl cunoşteam acum prea bine pe boier, ca să mi-l mai închipui cu coarne în frunte şi cu coadă la şezut. Nu mă gândeam, de asemeni, la copilele din satele megieşe, firave şi-abia învolte, amintite de primar. E drept că boierul nu mă poftise niciodată să-i calc pragul casei şi puteam prin urmare să-mi imaginez conacul boieresc fastuos ca un serai, ascuns de ochii oamenilor ca un harem şi străbătut, – în efluvii parfumate şi acorduri imprecise, pe lespezi de marmură sau profunde covoare orientale, – de paşi mărunţi, uşori şi goi.

Dar de viziunile astea fugare şi lascive, dacă le-am avut, nu era de vină viaţa conului Manole; nici gândurile mele, răspunzătoare. De pricină erau îmbierile insinuante ale nopţilor care începeau să fie ceva-ceva mai lungi, fierbinţeala sângelui şi zvâcnirile inimii peste care creierul omului nu poate fi stăpân. Când eram cu mintea limpede, ceea ce mi se întâmpla mai totdeauna, îmi spuneam: – bătrânul tău prieten nu te-a invitat să-i vezi gospodăria? O fi având motivele lui. E poate încă una din originalităţile lui. Oricum ar fi însă, nu bănui, nu suspecta, ci mulţumeşte-te cu ce-ţi dăruieşte. Fiecare ins arată semenilor lui ce are el mai de preţ. Unii, palatele, moşiile, giuvaericalele, bogăţiile lor. Alţii, sufletul sau înţelepciunea. Ţie ţi-a căzut partea leului. Nu crâcni. Nu aiura. Profită. Scormoneşte. Adânceşte.

Am profitat, şi cu ce râvnă încă! Mai ales că de data asta, totul, oameni şi împrejurări, îmi erau favorabile. Judecătorul nu mă mai sâcâia cu insistenţele lui. Se resemnase, probabil. Cei de la crâşma lui moş Anghel, învinşi sau plictisiţi, mă lăsaseră şi ei în plata Domnului. Arşiţa implacabilă a zilelor de vară se domolise. Natura, îngreuiată cu toate roadele toamnei, îşi odihnea trupul ostenit ca al mumei care-şi aşteaptă pruncul.

În calmul naturii şi-n indiferenţa creaturilor, m-am pus serios pe lucru. Mi-am alcătuit planul de luptă pe tăcutele, cu o lentă şi savantă încântare. Procedând prin eliminări sau adăugiri succesive, mi-am compus un fel de interogator, perfid ca al unui judecător de instrucţie. Întrebările alternau, grave sau uşoare. De câte ori întâlneam pe boier îi puneam câte una:

— Fumezi mult, coane Manole. Nu crezi matale că tutunul întreţine sau lungeşte viaţa?

— Mai e vorbă! mă lua peste picior bătrânul. De aceea, pesemne c-au trăit cu sutele de ani tata Noe şi toţi patriarhii Bibliei. Trăgeau straşnic din ciubuce. Fân însă, paie sau pălămidă. Fiindcă tutunul nu-l născocise încă Dumnezeu pe vremea lor.

— Dar orgoliul? coane Manole, l-am întrebat a doua zi. Nu crezi mata că orgoliul lungeşte cât de cât viaţa?

— Care orgoliu?... Ce fel de orgoliu?

— Orgoliul puterii, de pildă… Orgoliul numelui.

Conu Manole pufni ca un curcan care-şi râcâie aripile de pământ.

— Poftim! Ce-ţi mai trecu acum prin minte! Să fii mândru de putere, când nu poţi să faci nimic cu dânsa, să-ndrepţi un rău, să schimbi un suflet, ca miniştrii bunăoară; sau când orice hoţ poate s-o aibă, tot ca miniştrii bunăoară. Cât despre nume!...

Conul Manole se propti ţeapăn pe picioare şi-şi îndesă mâinile în şolduri:

— Mă cheamă Arcaşu! Şi vrei să-mi ţiu nasul bârligat pentru atâta lucru? De ce, mă rog? Când se putea, tot aşa de bine, să mă cheme Armaşu, Abraşu sau Aldămaşu...

Am încercat un protest timid:

— Cu toate astea, tradiţia... sângele... strămoşii...

— Ce sânge?! Care strămoşi?! – hohoti conu Manole. Cine se poate lăuda, fără să mintă, că e sigur de strămoşi. Eu unul, ba! Nu-i ştiu pe toţi. Dar ajunge o măciucă la un car de oale. Bunică-mea, dinspre partea tatei, – iertate-i fie păcatele – era frumoasă coz, dar rea de muscă, foc. Aşa erau vremurile şi muierile pe-atunci, că de-atunci s-au schimbat de le-a mers pomina!... zâmbi bătrânul.

Dar chiar de-ar fi fost altfel. Chiar dacă m-aş trage, direct din arcaşii lui Ştefan. Ei şi? Care ţigan nu se trage şi el, din tată-n fiu, de la descălecătoare şi mai-nainte de descălecătoare. Cine se poate naşte din pântecele femeii, fără părinţi care la rândul lor au avut şi ei alţi părinţi? Şi de ce să te crezi căzut, cu hârzobul din cer pentru atâta lucru? Şi de ce să te glorifici cu o meteahnă sau cu o faptă de ruşine, pe care o împărtăşim cu toate dobitoacele pământului?

Edificat îndeajuns dinspre partea asta şi ştergând, cuminte, orgoliul de pe răbojul longevităţii, l-am întrebat altă dată pe boier:

— Dar justiţia?... Sentimentul că eşti drept şi că poţi împărţi şi altora dreptatea, nu crezi matale că poate prelungi viaţa?

Conu Manole îmi făcu cu ochiul:

— Hai, baţi şaua ca să priceapă iapa. Ţi-ai spus aşa, într-o doară: ce-ar fi dacă mi-aş trage un pic de spuză pe turtă cu mâinile lui moş Manole? Fiindcă eşti şi matale o fărâmă de judecător, ai vrea să te asiguri, din vreme, şi de pensie şi de adânci bătrâneţe. Şterge-te pe bot, măi mânzule! Paşte murgule iarbă verde! Justiţia n-a lungit niciodată zilele nimănui. Le-a scurtat, dimpotrivă, pe-ale altora. Vorbesc, cât mă taie capul despre justiţia oamenilor. Că nu te-i fi gândit, de bună seamă, la celelalte justiţii: la justiţia naturii, la justiţia lui Dumnezeu...

— Ba la toate m-am gândit, coane Manole.

— Rău ai făcut, fiule, – zâmbi mucalit bătrânul, – fiindcă şi cu ele, şi fără ele, e tot un drac. Vezi şi matale. Justiţia lui Dumnezeu?

Haram de capul ei! Dumnezeul Bibliei cere dinte pentru dinte. Al Evangheliei, să-ntorci dreapta dacă ţi-a fost pălmuită stânga. Al Coranului, mai şmecher, vrea o lege pentru ai lui şi alta pentru ghiauri. Cum să te descurci, tu, biet om, din încurcătura asta de maţe, când nici dumnezeii nu se înţeleg între ei!

Barem justiţia naturii e mai simplă, dacă nu-i mai brează. Simplă şi expeditivă. Ai puterea? Ai dreptatea. N-ai puterea? Te mănâncă lupul dacă eşti oaie; îmbuibatul dacă eşti flămând; şi nemernicul dacă eşti cinstit la suflet.

Taman ca justiţia oamenilor!

— Atunci să fim sceptici? l-am întrebat cu oarecare iritare nestăpânită în glas. Să fim impasibili? Să fim cinici?

Conu Manole mă privi cu nemărginită îngăduinţă. Îmi răspunse împăciuitor:

— Să nu fim mărginiţi, mai ales. Să nu măsurăm lumea cu cotul, iar părerile noastre despre ea să nu le împărţim în felii. Să nu ne încurcăm în epitete. Să nu ne împiedicăm în doctrine. Să nu ne poticnim în teorii. Ele ţărmuresc viaţa. N-o explică. Şi n-o înţeleg.

Cu toate astea, îmi spuneam eu cu exasperare, şi-n seara aceea şi-n zilele următoare: trebuie să existe în inima omului un resort, oricum s-ar numi el, convingere, doctrină, credinţă, care să-l susţie în clipele de îndoială, să-l întovărăşească în ceasurile de dezamăgire, să-i dea brânci în zilele de luptă. De pildă idealul, gloria!

Cu faţa iluminată de strălucirea ei postumă, l-am întrebat a doua zi pe boier:

— Dar gloria? coane Manole.

Conu Manole ridică din umeri morocănos:

— Nu ştiu. N-o cunosc. Eu nu vorbesc decât despre ceea ce ştiu. N-avea dreptate... Ştiam şi eu, ştia şi el că n-avea dreptate. Cum îmi spusese el singur altă dată: – Dacă oamenii n-ar vorbi decât despre ceea ce ştiu, cine naiba ar mai deschide gura! Cu toate astea n-a fost chip să-i mai dezleg băierile gândirii. E exact că nici eu n-am insistat mai mult decât se cuvine. Ghiceam motivul tăcerii. Bănuiam adevărul. Înţeleptul meu prieten trăise prea mult şi văzuse prea multe, ca să mai creadă în cea mai vană dintre vanităţile omeneşti.

Altele, mai modeste chiar, ar fi putut să-l intereseze. Slavă Domnului, nu-mi lipseau. Cauzele care lungesc sau scurtează viaţa sunt nenumărate ca nisipul mării. N-aveam decât să mă plec şi să iau din grămadă: lenea, munca, băutura, sportul, păcatul, remuşcarea, averea, sărăcia, ambiţia, umilinţa, resemnarea, trufia, viţiul, virtutea, câte şi mai câte altele, să poţi alcătui cu ele un dicţionar cât degetul cel mare de la mâna dreaptă, de gros. I le-am înşirat pe toate. Nu mi-a scăpat mai niciuna, cred. După toane şi împrejurări, conu Manole îmi răspundea cu o glumă, sau pe îndelete, sau nu-mi răspundea deloc. De

cele mai adeseori însă îmi răspundea. Dacă n-aş fi un pios adorator al sfintei leni, şi dacă n-aş prefera celei mai frumoase pagini scrise gândul instabil care o inspiră, visurile şi dulcile aiurări ale minţii care o premerg, de mult aş fi compus un cogeamite volum cu răspunsurile boierului. Poate, totuşi, că o să-l scriu odată şi odată. Poate, iarăşi, că n-o să-l scriu nicicând. Şi poate că mai bine e aşa. Cenuşa conului Manole va odihni mai liniştită.

Fiindcă el însuşi mi-a spus odată, legănându-şi capul ca un pom bătut de vânturi:

— La ce să scrii?!

Vorbea astfel, trăgându-şi alene pasul, într-o minunată zi de toamnă, tristă şi încântătoare, ca toate lucrurile care se sfârşesc. Cerul era sur. Pe fondul verde al podgoriilor apăreau pe-alocuri, risipite şi răzleţe, plăci de aramă ruginită. Frunze veştede foşneau, la cotituri, sub paşii noştri.

— La ce să scrii! repetă bătrânul. Ce-ţi închipuieşti tu, măi încurcă-lume, c-o să rămâie din toate vrafurile de hârtie tipărită de-a lungul veacurilor? Ce cuvinte noi ai putea s-aduci omenirii? În ce tipare reînnoite să le torni? Şi cine să te asculte? Şi cui i-ar folosi?

Fruntea conului Manole se lăsase încet, spre pământ, ca o ramură prea încărcată de roade coapte. Se vedea că era trist. I se întâmpla şi lui, ca orişicui, să aibă asemenea ceasuri de descurajare, când amara ironie a vieţii sau vanitatea ei apar, deopotrivă, înţeleptului ca şi celui slab de duh.

Ca să-l necăjesc sau ca să-l aţâţ, i-am spus:

— Cam aşa vorbea şi Ecleziastul.

Dar atunci un cocor, vâslind lin din aripi, trecu deasupra noastră.

Conu Manole îşi ridică privirile.

Alţi cocori, în cete, în unghiuri, în linii frânte, străbăteau văzduhul. Pe cerul vânăt desenau slove albe.

— Silabiseşte-le pe ele mai întâi, măi cărturarule, – mă sfătui înseninat bătrânul, – şi dă-i pace Ecleziastului. El căina deşertăciunea omului. I-o plâng şi eu. Dar deasupra noastră stă deschisă cartea cerului. În jurul nostru se-ntinde cartea lumii. Deschide-le măi papă-lapte. Răsfoieşte-le măi ne-aude, ne-a vede, ne-a greul pământului. Şi să-mi spui mâine ce-ai înţeles. Azi mă duc să-mi văd de treburi. Iartă şi matale. Începem culesul.

Şi cu vorbele astea ne-am despărţit. M-am uitat după bătrân până ce-a dispărut, ţanţoş şi săltăreţ, printre coardele de viţă; apoi am luat-o şi eu razna peste dealuri. Nu-mi ardea să mă întorc, mai devreme ca de obicei, la judecătorie sau în târg. Mă ispitea de-o mie de ori mai bine gândul s-ascult îndemnurile boierului şi să studiez natura. Cu gravitatea învăţăcelului m-am pus pe lucru. M-am uitat lung la cer, până ce mi-a înţepenit ceafa. Am scrutat bine pământul,

până ce-am văzut negru înaintea ochilor. Am măsurat arborii. Am cercetat zborul păsărilor. Am cotrobăit printre ierburi. M-am înţepat în urzici. Şi mi-am sucit gâtul după cârdurile de fete care veneau, cântând şi hălăduind, din toate satele vecine, la culesul viilor. Dar altceva, – de ce m-aş face mai cu moţ decât nu sunt, – nici n-am prea înţeles, nici n-am prea văzut.

Mai curând l-am văzut, hăt! de departe pe Ghiţă al meu, când mă întorceam spre casă, pe la toacă, cu desagii înţelepciunii deşerţi pe umeri, dar vesel ca un cântec haiducesc şi flămând ca un lup. I-am strigat cât m-au ţinut plămânii:

— Măi Ghiţă, măi!... pune de gătit!

Dar Ghiţă nu m-a auzit. Înfipt ca un par în mijlocul drumului, îşi făcuse palma cozoroc deasupra ochilor şi măsura şoseaua de la apus la răsărit. Fără doar şi poate că mă pândea pe mine. De ce mă aştepta însă? Nu m-am întrebat. Şi niciun presentiment misterios nu mi-a strâns inima.

L-am strigat a doua oară, şi-a treia oară şi de câteva ori în şir. Iar când m-a auzit sau m-a zărit, prostul de el, în loc să dea buzna-n casă, s-a repezit spre mine. Degeaba îi făceam semne disperate. Cu cât dădeam din mâini mai tare, cu atât grăbea galopul. Leoarcă de sudoare, gâfâind şi bolborosind, m-a anunţat, spionând împrejurimile cu priviri speriate:

— Domn... ajutor! Domn... ajutor! Două scrisori pentru dumneavoastră...

Oricât îi plângeam de milă, m-a pufnit râsul.

— Ei şi! Două scrisori!... Alergi de-ţi iese sufletul din tine şi faci atâtea marafeturi pentru două scrisori!... Dă-le-ncoa!

— Vedeţi că…

Şi plecându-mi-se peste umeri, izbuti să mai adauge, pe când cu mâini înfrigurate desfăcea plicurile împăturite într-o batistă murdară:

— Vedeţi că e mare zarvă-n târg... Boierii noştri-s la moş Anghel... Chefuiesc de la prânz... Scrisoarea-i de la domnul ministru!

Am strâmbat din nas. I-am smuls aproape scrisorile din mâini. Mi-am aruncat ochii pe ele. Ghiţă avea dreptate. Primul plic, galben, oficial, purta ştampila ministerului de justiţie. Celălalt era de la tata. Fără să vreau am făcut apropiere între sosirea lor simultană şi cheful de la moş Anghel. De data asta aveam un presentiment. Nu ghiceam care. Nu bănuiam de ce. Dar îl aveam. Ca să întârziu, măcar cu câteva minute, surpriza neplăcută, am deschis mai întâi scrisoarea tatei. De la primele rânduri însă, am holbat ochii şi tot sângele mi-a năvălit în obrajii. Reciteam de câte patru şi de câte cinci ori aceeaşi frază, fără s-o pricep. Mi-a trebuit un ceas ca s-o termin. Opt pagini de scris mărunt, îndesat, pline de mustrări amare, de imputări severe, întretăiate ici şi colo de câte o dojană mai blândă în care stăruia

nădejdea că în cele din urmă tot o să mă îndrept. O scrisoare lamentabilă. Bietul tată-meu îmi spunea că a aflat, – din însăşi gura ministrului, cu care fusese coleg de şcoală în copilărie, – de purtările mele rele în societatea bună din Cotnari, şi că-i crăpase obrazul de ruşine la vârsta lui, ascultând ce-i povestea fostul lui coleg despre isprăvile mele scandaloase în tovărăşia unui bătrân stricat până-n măduva oaselor. Şi nu vorbe-n vânt! exclama nenorocit tată-meu. Nu vorbe de clacă. Ci numai capete de acuzaţie sprijinite pe scrisori, pe rapoarte, pe documente autentice. În cuvinte duioase îmi amintea de sfaturile lui la plecare, de sacrificiile făcute pentru mine ca să-mi dea învăţătură şi creştere cuviincioasă, de făgăduielile mele solemne; şi mă întreba cum de m-a răbdat inima să calc tot trecutul acesta în picioare şi să decad până-ntr-atâta încât să uit tot ce-mi datoresc mie însumi şi numelui cinstit pe care-l port. Din fericire, – şi numai din consideraţie pentru dânsul, – ministru! nu luase împotriva mea o măsură disciplinară gravă şi ireparabilă. Cariera nu-mi era sfărmată. Aveam încă vreme să-mi revin în fire şi posibilitatea să mă amendez. Eram mutat, deocamdată, la altă judecătorie, în celălalt capăt al ţării, într-o comună din Dolj.

N-am mai avut nevoie să deschid plicul ministerial. L-am rupt. L-am mototolit. L-aş fi sfâşiat cu dinţii! Nu mai aveam nevoie de slujba lor! Să şi-o păstreze! S-o dea altuia mai demn ca mine. Unei slugi de casă. Unui trântor. Unui samsar. Ştiam acum ce-nseamnă magistratura lor, justiţia lor. Mi-o spusese şi conu Manole. O să le-o strig în faţă. O să le-arunc demisia în nas. Şi ce demisie! Eram tânăr încă. Nu cunoşteam viaţa. Îmi închipuiam că dreptatea trebuie să iasă de la sine, ca untdelemnul, la suprafaţă, şi că minciuna, şi bârfeala, şi calomnia, pot fi demascate. Îmi juram să n-am astâmpăr şi odihnă până ce nu voi da de gât pe ticăloşi. De-aş fi ştiut bine că trebuie să umblu desculţ, flămând şi gol, voi lupta. Două zile în şir, cu uşile zăvorite, am scris, am şters, am adăugat, am rupt şi-am copiat un memoriu pe nu mai ştiu câte coale de hârtie. Soarele îmi bătea cu degetul în geamuri. Nu-i răspundeam. Răsunau dealurile de cântece. Nu le auzeam. Mâncam acasă. Fumam ţigară, după ţigară. Pluteam în nouri de fum şi într-o pâclă sinistră de ură şi de răzbunare.

Aşa m-a găsit, într-a treia zi de dimineaţă, cu capul în palme, cu coatele pe masă, conu Manole. Mă gândisem de multe ori la dânsul. Mă întrebam dacă să-i spun ceva înainte de plecare, sau să duc cu mine scârba învinuirilor nedrepte. Mă hotărâsem să tac. Mi-ar fi fost mai multă ruşine de obrazul bătrânului, decât de fuga mea.

De la primele cuvinte însă, după ce mi-a mângâiat uşor fruntea şi s-a uitat întrebător, adânc, în ochii mei, mi-am dat seama că nu voi putea să-l mint. Pleoapele au început să-mi tremure. Capul mi-a căzut pe masă. Şi-am plâns ca un copil.

Cuminte, conu Manole m-a lăsat să-mi plâng cu sughiţuri tot năduful. Abia după ce m-am liniştit, o leacă, m-a întrebat încet, trist, cu oarecare îndoială în glas şi ridicându-mi fruntea spre dânsul:

— Mai ai încredere în mine, dragul moşului?

— Am, coane Manole... Cum să n-am?

— O să mă asculţi atunci ce te-oi sfătui?

— Te-ascult, coane Manole.

— Chiar dacă nu ţi-o fi la început pe plac?

— Chiar...

— Ce-ai scris matale acolo?

Nu i-am mai răspuns.

Fără să mă mai întrebe, fără să-mi ceară consimţământul, şi-a pus tacticos ochelarii pe nas, a adunat el însuşi coalele răvăşite pe masă, pe scaune şi pe pat, şi le-a citit cu migăleală, cu atenţie, rând cu rând, filă cu filă, până la urmă.

A rămas dus pe gânduri, câteva momente. Apoi a clătinat scurt, hotărât, din cap:

— Nu!... Aşa nu merge... Nu e bine... Nu se poate.

Îl întrebam numai din ochi: de ce nu? coane Manole.

— Apoi, măi băiete... E prea lung şi n-o să-l citească nimeni. E prea sincer ca să-l creadă cineva. Şi mă vorbeşti prea de bine într-însul, ca să nu se gândească alţii la rău.

Începeam să zâmbesc.

— Ştii ce-aş face eu, mă copchilule, să fiu în locul matale?

— Fă cum crezi, coane Manole.

— Uite... aş lua memoriul ăsta de sus, şi l-aş rupe până jos. L-aş lua apoi de mijloc şi l-aş rupe pe din două. Şi-aş urma tot aşa până ce nu s-ar mai alege nimic de dânsul.

Făcând cum spunea, conu Manole rupea coalele una după alta şi le aşeza, grămadă, ca un pumn de confeti, în mijlocul mesei.

Fără să vreau, am glumit printre lacrimi:

— Munca mea de două zile!

— Dă-o focului, măi băiete. Ea te-a făcut să plângi. Uite cum râzi acuma. Aşa te vreau! Ascultă-mă pe mine: numai mişeii se bocesc. Omul tare râde. Şi când plânge, nu plânge durerile lui, ci pe-ale altora, pe-ale tuturora.

De data asta ţineam să mă justific:

— Dar n-am plâns, coane Manole. Dimpotrivă, voiam să mă apăr, să-i înfund.

— Cu atât mai rău, măi netotule. S-o ştii de la mine. Numai vinovaţii se apără. Numai ticăloşii se răzbună. Când o vită calcă mai apăsat cu copita în băltoacele drumurilor şi te murdăreşte de sus şi până jos, trebuie să fii de-o minte cu ea, sau smintit, ca să dai cu paru-ntr-însa. Ce mi-e vita! Ce mi-s oamenii! Dă-i păcatelor. Nu te mai

gândi la dânşii. Ia-ţi mai bine haina în spinare şi hai! vino cu mine. Soarele trebuie să fie de trei suliţe pe cer. Şi culesul a început.

Am ieşit pe uşă împreună. Mergeam înviorați alături unul de altul. Nu vorbeam însă niciunul. Eu respiram cu nesaţ, până-n fundul plămânilor, aerul dimineţii. Conu Manole, cu nasul în vânt, parcă respira zările. Când am ajuns în dreptul fântânii Robilor, în loc s-o ţinem oblu sau s-o luăm la stânga, ca de obicei, el a cârmit-o spre dreapta. O clipă am ezitat, crezând că se înşală. Dar boierul urca sprinten, grăbit, spre via lui. L-am urmat, uitând dintr-o dată toată amărăciunea zilelor din urmă. Îmi râdeau ochii. Inima îmi bătea uşor. În pragul porţii celei mari am rărit pasul şi mi-am fixat privirile în pământ. Nu vroiam să văd via în crâmpeie, bucată cu bucată. Ţineam la prima impresie. Abia după ce am trecut binişor de poartă, mi-am ridicat ochii. M-am uitat repede în lături, înainte, am îmbrăţişat toată priveliştea dintr-o singură privire. Nu pot să spun că am avut o deziluzie. Dar nicio surpriză prea mare. Bănuiam eu. Era o vie ca toate viile. Nici mai frumoasă. Nici mai urâtă. Poate ceva-ceva mai bine îngrijită. Pământul afânat. Cărările plivite. Coardele întinse pe garduri de haraci de-o parte a drumului, iar de partea cealaltă pe garduri de sârmă. Frunzele stropite din belşug cu piatră vânătă. Şi struguri mari, grei, atârnând de pretutindeni ca ţâţele vacilor. Numai după ce am urcat pe jumătate pieptul dealului şi-am poposit pe un fel de platou, într-o ogradă imensă, umbrită de copaci groşi cât roata carului, printre care abia apăreau hambarele, grajdurile, cramele enorme şi, în fund, în fund de tot, cerdacul conacului boieresc, mi s-a părut că pătrund într-o altă lume, într-o altă viaţă, cunoscute din cărţi, aflate din spusele bătrânilor şi uitate de mult. Impresia era extrem de bizară. Aveam o simplă ogradă de vie în faţa mea, cu acaretele şi uneltele ei de muncă risipite la întâmplare, şi cu toate astea ograda părea mai curând un tablou stilizat, desprins dintr-o ramă, decât o ogradă ca oricare alta. Ceva ireal plutea în atmosferă. Lucrurile cele mai comune, cele mai obicinuite luau înfăţişarea inconsistentă a lucrurilor văzute în vis. Câteva pluguri trântite unele peste altele, o căruţă răsturnată lângă un zid, două poloboace desfundate uitate sub cumpăna fântânii păreau anume puse acolo, nu pentru că ar fi fost nevoie de ele, ci ca să dea peisajului farmecul poeziei. Iar în lumina spectrală a zilei cernută printre ramuri, întocmai ca pe-o scenă de teatru, şiruri de fete şi flăcăi, cu panere încărcate pe umeri, coborau cântând spre clădirile din stânga noastră.

Conu Manole se îndreptă într-acolo. Mergea acum încet, oprindu-se la tot pasul. Pricepeam că nu era obosit. Vroia numai să-mi dea destul răgaz ca să admir în voie; şi el însuşi nu se mai sătura privind şi ascultând. Un zgomot vast, continuu, domina cântecele culegătorilor. S-ar fi spus că o moară de apă era prin apropiere, sau o

prisacă în toiul roitului. Ascultam şi eu zgomotul, fără să bănuiesc de unde vine. Mi l-am explicat abia când am ajuns în dreptul cramei. Prin uşa, cât zece din zilele noastre, adevărată poartă de cetate, cu două caturi masive de stejar, ferecate şi deschise larg în lături, am văzut un sat întreg la muncă. Copile, râzătoare, treceau coşurile flăcăilor. Aceştia, la rândul lor, urcaţi pe scări improvizate, le deşertau în trei călcătoare, de doi stânjeni în lungime fiecare, şi aşezate de-a curmezişul cramei. Panerele golite zburau prin aer, însoţite de strigări şi glume piperate. Fetele le prindeau din zbor. Niciuna nu se lăsa mai prejos. Răspundeau la fel, cu glume în doi peri sau cu pumni de struguri aruncaţi feciorilor în faţă. În acelaşi timp, în cele trei călcătoare uriaşe, alte fete şi neveste, cu poalele sumese în brâu de li se vedeau pulpele până la şolduri, zdrobeau poama în ritm când domol şi legănat de horă, când sacadat şi precipitat de bătută.

Ivirea boierului n-a speriat şi n-a stingherit pe nimeni. Munca nu s-a întrerupt. Nici jocurile. Nici glumele. Strugurii se prăvăleau sub picioare. Mustul gâlgâia din vrane. Cofe, doniţe, oale de lut, plecau una după alta, pline ochi, neclintite, smirnă, pe umerii argaţilor. Crama vuia şi duduia din temelie. În aer pluteau efluvii dulci şi acre, ameţitoare şi iritante, de poamă călcată, de năduşeală şi de femeie.

Conu Manole se mulţumi să întrebe:

— Merge treaba, măi diavolilor?

— Strună, boierule!

O singură fetişcană ridică hazliu din umeri şi, râzând cu toată gura pârguită între doi obraji ca două mere, bodogăni:

— Ar merge ea şi mai bine, boierule, dacă flăcăii ceia ne-ar mai lăsa o leacă în pace.

— Dar ce ţi-au făcut, Frăsina moşului? se miră hâtru bătrânul.

— Ia! Gavrilă al Cojocarului!... Îl ştii matale...

Fata ezită o clipă, uitându-se ameninţător şi ştrengăreşte la un drac de băiat, cu ochi ca mura, care tocmai îşi descărcase coşul în călcătoare. Fata îl preveni cu degetul:

— Să ştii că te spun, Gavrilă!

— Spune, fă! că doar n-am omorât pe tată-meu.

— Ai spus să spun? Ţine minte că tu ai spus!... Şi izbucnind deodată:

— M-a sărutat pe gură, boierule!

— Cum se poate! exclamă scandalizat conu Manole. Ţi s-o fi părut, Frăsino! Ai făcut tu una ca asta, măi Gavrilă?

Gavrilă se scărpină în ceafă:

— De ce să mint, boierule? Am făcut-o! De! ca omul de la ţară. Că nu-s purtat prin lume şi n-am învăţat cum se face la oraşe... Şi întorcându-se spre fată, cu ochii lui ca mura măriţi de uimire prefăcută, o întrebă:

— Păi, unde era să te sărut? fată hăi!

S-a pus pe râs boierul. Râdeau feciorii. Râdeau muierile. Râdeau cu toţii. Dezarmată, râdea şi Frăsina. Se prefăcea ea că-i mânioasă foc şi-l împroşca pe Gavrilă al ei cu must şi cu ciorchini, dar râdea pe înfundate. Cumetrele o ghionteau. Flăcăii o suceau şi-o învârteau. Mâinile li se rătăceau prin vecine. Chiote izbucneau în învălmăşeală. Ţipete înăbuşite. Vorbe de mustrare:

— Astâmpără-te, bădiţo!

— Ţine-ţi inimile acasă, măi Toadere!

— Te pârăsc boierului, Ionică!

— Arză-te-ar focul, blestematule!

Cu alte vorbe şi alte tonuri, acelaşi „fugi încolo, vino-ncoace, lasă-mă şi nu-mi da pace”, al femeilor dintotdeauna. În vremea asta, însă, treaba mergea strună. Mustul gâlgâia ca şuvoaiele umflate de ploi. Zăcătoarele se umpleau văzând cu ochii. Crama zumzăia ca un stup de albine harnice. Cum îi stă bine vinului, culegătorii îl pregăteau în cântece şi ştrengării. Nu mă miram de şotiile lor, de glumele lor sărate şi ardeiate. De când hoinăream prin sate, învăţasem doar atâta lucru că în mijlocul naturii impudice oamenii sunt mai slobozi la gură şi fetişcanele mai puţin năzuroase şi spăsite ca surorile lor de la oraşe. Nu mă miram iarăşi că în libertate şi veselie munca mergea mai cu spor. Cunoşteam în privinţa asta teoriile boierului Ceea ce mă nedumerea, în schimb, eră faptul că el, om al progresului şi în curent cu descoperirile ştiinţei, îşi mai călca strugurii cu picioarele ca pe vremea lui Pasvante.

Îndreptându-ne încetişor spre casă pentru cina de seară, conul Manole mă lămuri înţelepţeşte:

— Viţa, dragul moşului, nu-i piatră, nu-i cărămidă. N-o fi având suflet, ca omul, dar are şi ea viaţa ei, simţirea ei. Trăieşte. Eu mi-am dat de multe ori cu gândul că între toate vieţuitoarele pământului trebuie să fie, trebuie să dăinuiască un fel de legătură tainică. De la ultimul firicel de iarbă chircit în şanţurile drumurilor, până la fruntea ta şi-a mea, treptele pot fi nenumărate, dar scara e aceeaşi. Suntem o apă cu tot ce vieţuieşte în univers. Ai auzit şi tu că giuvaergiii ca să redea strălucire mărgăritarelor aproape moarte le pun la gâtul cucoanelor. Pielea muierilor le întinereşte. Apoi dacă un bob de scoică renaşte la sânul femeilor, cum ai vrea tu să se lese mai prejos rodul viei? Stoarce un strugure printr-o râşniţă sau pune-l sub un teasc. O bei apă chioară, abia îndulcită. Zdrobeşte acelaşi strugure sub talpa omului, cu toate necurăţeniile ei, cu toată sudoarea ei, şi-o să bei ce n-ai băut tu de când eşti, vin ca apa vie, din podgoriile lui moş Manole.

Într-adevăr, de cum ne-am suit în cerdacul încăpător, ca ograda unui gospodar cuprins, boierul a bătut din palme şi-a poruncit lui Vlădică-ţiganul să-i aducă două sticle înfundate, una de Cotnar roş,

din anii Eteriei, şi alta de Cotnar alb, din acela pe care-l ştiau numai ei amândoi.

— Până atunci să luăm câte o gustare, mă îndemnă bătrânul, să golim câte-un pahar în cinstea oaspetelui şi, potrivit datinei, să ne spălăm mâinile şi faţa.

— Să bem, cucoane, şi să ne spălăm. Dar aş fi mai bucuros să-ţi văd mai întâi casa.

— Voia dumitale ca la banul Ghica, fiule. Numai că n-o să prea ai ce să vezi într-însa. Ia! o hardughie de pe vremuri, hodorogită ca şi stăpână-său.

O fi fost casa de pe vremuri, cu zidurile de-un metru în grosime, cu odăi să poţi învârti carul cu boi prin ele, cu sobe cât altarele bisericilor de la ţară, dar ce-am văzut pe pereţii ei străvechi, n-o să mai văd şi nu se mai vede azi în casele bogate şi moderne. Numai rafturi, din podele până-n bagdadie. Şi în rafturi numai cărţi. Iar pe unde nu erau nici cărţi, nici rafturi, tablouri minunate, pânze din toate epocile şi din toate şcolile, adunate de el, alese de el, cum mi-a spus mai în urmă, în cursul călătoriilor lui prin apus şi într-o vreme când puteai să ai un Murillo, un Watteau, un Velasquez sau un Millet, pe preţul câtorva fălci de moşie.

Neştiind unde să-mi arunc ochii mai întâi şi ce să văd mai repede, întârziam în dreptul in-foliilor masive, al incunabilelor respectabile, mă lăsam chemat de zece ori până să mă despart de un şir adorabil de elzeviruri[4], răsfoiam în grabă o ediţie princeps, căutam să descifrez pe apucate titlul unui volum cu scoarţa patinată de mâinile cine ştie câtor cărturari şi de scurgerea anilor.

Conul Manole clătina din cap în vremea asta şi mormăia ca pentru el singur:

— Ştiam eu, măi şoarece de bibliotecă ce-mi eşti, că fac bine ceea ce fac, nepoftindu-te să-mi treci pragul casei. Nu te-ai mai fi despărţit de hârţoagele astea. Aici te-ai fi îngropat. Aici ai fi mucezit.

Privindu-l cu o mustrare tristă în ochi, conu Manole se îmbună repede:

— Ei! nu lua şi mata în nume de rău tot ce-ţi spun. Aşa-s bătrânii! Eu le-am citit şi răscitit pe toate. Sunt sătul de bucoavne puse-n rafturi. Ca mâine o să-l vezi şi pe moş Manole într-un raft de patru scânduri. Astăzi, lasă-l să trăiască. Hai, şi-om bea!

— Să bem, cucoane, dacă altfel nu se poate.

Şi l-am urmat, cu gândurile aiurea, cu ochii pe pereţi. Mergeam în silă. Târâiam paşii. Parcă m-ar fi tras cineva cu cangea. Conu Manole mă spiona pe sub gene. Zâmbea în barbă. Deodată s-a oprit locului.

— Tiii! măi plodule, mi-a venit un gând năstruşnic.

L-am întrebat politicos, da' fără prea mare interes:

— Ce gând? cucoane.

— Tot suntem noi singuri în seara asta. Nu ne-aude nimeni. Cine ştie când ne-om mai vedea! Şi stai pe ghimpi de atâta vreme să-mi afli taina.

Am tresărit. Am ciulit urechile:

— Cum? Ce? Care taină?

— Ei! care taină? Doar n-am o sută! Una singură pe care o am, vrei să ţi-o spun?

— Mi-o spui, cucoane! Zău că mi-o spui?

— Dar cărţile? măi şolticule...

— Dă-le focului!

— Te mai gândeşti la ele?

Ce să mă mai gândesc! Cum era să mă mai gândesc la altceva. De cărţi îmi mai ardea mie acum? De rafturi? De picturi? Casa mi s-a părut dintr-o dată pustie. Nu-l mai vedeam decât pe conu Manole. M-am luat în trap după dânsul. L-aş fi urmat în pas de dans, dacă nu mi-ar fi fost ruşine. Exultam!

Ne-am spălat mâinile şi ne-am răcorit obrajii cu apă rece. Am ciocnit cu el primul pahar de Cotnar roş, care mi s-a prelins în vine ca argintul viu. Ne-am aşezat la masa strălucitoare de albeaţa pânzelor de in, sub flacăra lumânărilor din două grele candelabre de argint. Am mâncat bucate simple şi frugale. Ochiuri. Un pui la frigare cu iz de usturoi. Brânză. Fructe. Şi la cafea, din tabacherea boierului, mi-am răsucit o ţigară. Lăsând rotocoalele de fum leneş să se ridice, să se întindă, să se încovoaie şi să se destrame în volbure cu margini dantelate, spre tavanul obscur, aşteptam cu nerăbdare şi cu sufletul pe buze destăinuirile boierului. Conu Manole nu se grăbea. Îşi sorbea liniştit cafeaua. La a doua ţigară, bătu uşor din palme şi porunci lui Vlădică să-i aducă garafa. Vlădică se înclină, dispăru şi reapăru curând în urmă, călcând în vârful picioarelor, abia îndrăznind să facă un pas după altul, cu ochii ţintă la sticla culcată ca un prunc în braţele lui. Cu teamă, cu evlavie, ca şi cum ar fi depus pe masă sfintele moaşte, aşeză în faţa boierului, într-un paner, înclinat, o sticlă ruginită pe dinăuntru, cu cămaşă de nisip împietrit pe dinafară. Boierul cu mâna lui şi cu atenţie infinită o destupă. Un fum uşor pluti, câteva secunde, deasupra mesei. Lăsându-şi capul pe spetează scaunului şi cu ochii pe jumătate închişi, conu Manole respiră adânc. Mă întrebă în şoapte:

— Simţi ceva?

Simţeam în adevăr, prin mirosul obişnuit şi de lucruri vechi al casei, strecurându-se un miros mai subtil, mai insinuant, iritant şi lasciv. M-am uitat, mirat, în jurul meu. Mi se părea că undeva, îndărătul nostru, cineva uitase vreo cădelniţă aprinsă. I-am răspuns simplu:

— Parc-ar mirosi a smirnă... a tămâie.

Conu Manole zâmbea:

— Uită-te acum şi la culoarea lui.

Ridicând un pahar până-n dreptul lumânărilor, mă întrebă:

— Cum ţi se pare?

Cum să mi se pară! În pahar parcă nu era vin, ci chihlimbar. Ape ruginii, fosforescente, jucau cu irizări nesfârşite în masa compactă a vinului untdelemnos. Nu era Cotnar roş. Era Cotnar alb. Şi cu toate astea, în cupa de cleştar, la flacăra lumânărilor, Cotnarul acesta alb avea răsfrângeri de purpură şi sânge.

Fără să-mi mai aştepte răspunsul, conu Manole vorbi încet, rar, ca şi cum ar fi binecuvântat vinul:

— E Cotnarul meu de viaţă lungă. O să-ţi spun povestea lui. Bea mai întâi dintr-însul.

Am pus paharul grăbit la gură, parc-aş fi vrut să-l dau de duşcă. Boierul ridică braţele în aer:

— Nu aşa, măi agiamiule! Nu dintr-o dată. Moaie-ţi mai întâi buzele. Apoi limba. Soarbe-l picătură cu picătură.

I-am urmat povaţa. Am lăsat picăturile s-alunece una câte una, pe jgheabul limbii, până-n gâtlej. Nu mă ardeau. Îmi răcoreau doar şi-mi parfumau răsuflarea. Uneori parcă aveam o grădină sub cerul gurii, îi savuram aroma, şi-mi spuneam: – aşa vin mai înţeleg şi eu! Nicio acreală nu-mi venea pe gât. Şi nicio greutate nu-mi apăsa tâmplele. Dimpotrivă, mă simţeam lucid, vesel, uşor. Râzând aproape cu hohote, i-am spus conului Manole:

— Îţi baţi joc de mine, boierule! Ăsta-i vin pentru cucoane, pentru copii. Nu pentru oameni în toată firea.

Conu Manole mă privea ţintă. Îi râdeau şi lui ochii. Dar ochi mult mai aprinşi, mult mai tineri ca de obicei. Şi glasul mi s-a părut şi el mai sonor şi mai bărbătesc, când mi-a răspuns:

— Păi, fireşte! Nu ţi-am spus? Nu te-am prevenit? E vinul tinereţii!

— Să bem atunci, cucoane!

— Să bem, nepoate!

Şi mi-a umplut al doilea pahar. Avea aceeaşi culoare. Acelaşi parfum. Doar mai insinuant poate, mai pătrunzător. Când îl sorbeam, îl respiram cu nările deschise şi-l simţeam în acelaşi timp în nas şi pe vârful limbii. Dacă n-aş fi ştiut că sunt în casa conului Manole, aş fi jurat că mă aflu într-un câmp de flori, pe-o căpiţă de fân sau într-o biserică. Parfumul vinului, nu vinul, îmi pătrundea până-n fundul sufletului. Îmi uşura trupul. Îmi deschidea mintea. Vedeam limpede, parcă n-aş fi văzut numai cu ochii, ci cu fruntea, cu urechile, cu vârful degetelor. Nu eram beat. N-am băut niciodată. Dar nu e greu să-ţi închipui ce e beţia care schimbă pe om în paiaţă sau în fiară şi-l trânteşte, ca pe-o brută, la pământ. Eu nu mă scălâmbăiam. Nu urlam.

Mi-era bine, aşa cum trebuie să-i fie pământului jilav stropit de soare. M-aş fi întins. Pluteam într-un fel de beatitudine infinită. Şi cu toate astea, contrast admirabil, simţeam cum se ridică în mine valuri de sănătate, de exuberanţă, de tinereţă. I-am strigat vesel boierului:

— Vin ca asta aş putea să beau toată noaptea. Nu te îmbată. Te înviorează! Te întinereşte!

— Păi, nu ţi-am spus-o!

— Aşa-i! Mi-ai spus-o!

Şi-am izbit cu pumnu-n masă. Mă uitam cu ochi hilari la el:

— Dar nu mi-ai spus totul, boierule? Mi-ai mai rămas dator cu un răspuns! Ce-i cu povestea?

— Ehei! povestea-i lungă, măi băiete... E mult de-atunci... Aş putea să-ncep ca-n basme: a fost odată ca niciodată...

Vorbea încet şi rar. Tărăgănat, cu întreruperi. Îşi desfăcea sulul amintirilor. Ciudat, însă. Mă uitam ţintă la el. Îi vedeam fruntea şi muşchii feţei contractându-se. Îi vedeam buzele mişcându-se. Dar buzele parcă erau de vată. Sunetele se îngropau în ele. Cuvintele se făceau tot mai depărtate, tot mai surde. Din când în când numai, înăbuşit, auzeam câte-un crâmpei de frază: – ...Era pe la patruzeci şi opt… baricade se ridicau la toate răspântiile Parisului... Noi, un pumn de boiernaşi, eram beţi de entuziasm şi de libertate... m-am întors în Moldova noastră oropsită, o dată cu cei dintâi „bonjurişti”... pe atunci nu erau trenuri... diligenţe, poştalioane, surugii care chiuiau trecând peste dealuri şi peste câmpuri fără drumuri...

Apoi, n-am mai auzit nimic. Niciun crâmpei de frază. Niciun cuvânt. Prea chiuiau surugiii. Iar harapnicele se învârteau, plesnind din şfichiuri ca pocnete de pistoale. În larma lor caleaşca boierească zbura, ca o nălucă, peste hopuri şi hârtoape. Fugeau ţarinele în urma ei. Rămâneau satele mofluze, în nori de colb şi în schelălăiala câinilor şi plozilor speriaţi. Sărea şanţuri. Trecea ape fără poduri. Trezea freamătul pădurilor. Scula mahalalele. Iat-o la Iaşi. Ca un vârtej străbate patriarhalele uliţi desfundate. Şi scurt, dintr-o singură smucitură de hăţuri, caii albi de spumă înţepenesc locului, în faţa casei din Sărărie. Porţile sunt încuiate. Slugile îşi aşteptau însă stăpânul. Ca din pământ răsar oameni de curte, jupânese, fete de casă şi de suflet, argaţi, rândaşi şi robi. Lanţurile cad. Junele boier, voios şi sprinten, sare din caleaşcă. În gheroc strâns pe talie şi cu gâtul înfăşurat de trei ori într-o cravată cât un brâu, pare mândru la vedere ca un făt-frumos. Fetele îşi dau cu coatele:— frumos s-a mai făcut, surato! Babelor le lăcrămează ochii, crucindu-se şi întrebându-l: – matale eşti, maică? Dar un glas cald şi plâns îl strigă din cerdac:

— Manole!... Manole!...

Râzând şi smulgându-se fericit dintre dânşii, junele boier urcă treptele câte două şi câte trei deodată şi se aruncă în braţele maică-sei.

Dulce îi mai mângâie obrajii zulufii bietei mame şi cum îl înfăşură şi-l împresoară horbotele malacovului!

Cu capul culcat pe umerii ei, o întreabă:

— Sănătoşi sunteţi, mamă? Şi ea-i răspunde: – Te doream, Manole. Tătă-tău se temea că n-o să te mai vadă. Te aşteaptă în iatac.

Din fundul divanului, dintre psaltiri, ciubuce, ceasloave şi narghilele, temutul vistiernic, cu barba albă până la brâu înflorită totuşi de un zâmbet, i-a întins mâna uscată să i-o sărute. Copilul a dus-o mai întâi la frunte, apoi la buze. O simţea tremurând sub buzele lui. Fără gând rău şi-a spus: – tata a slăbit foarte. N-o să mai poată fi mânia lui Dumnezeu ca mai înainte. Cu ştirea sau fără voia lui o să pot face şi eu ţării un pic de bine.

Curând însă şi-a dat seama că binele e mai uşor să-l râvneşti, decât să-l faci. Cu moşneagul nu era de glumit. Oricât îl rosese şi-l slăbise boala, între degetele lui noduroase, închircite ca rădăcinile copacilor, ţinea încă solid strânse frânele treburilor obşteşti. Era şi el un tip, în felul lui, bătrânul vistiernic. Ca mai toţi boierii din protipendadă, de-o vârstă cu el, mai că nu ştia nici să scrie, nici să citească. Cu ochelarii încălecaţi pe buricul nasului, cu degetul urmărind rândurile chirilice, silabisea slovă cu slovă, şi când citea, parcă un bondar se învârtea prin odaie. Era plin de îngâmfare, în schimb. Nimeni n-avea voie să cârtească în faţa lui. Tot ce spunea el era literă de evanghelie. Ca să-şi puie o simplă iscălitură, cu trei caturi şi cu cârlionţi la începutul şi la sfârşitul fiecărui cuvânt, în josul unui zapis, chema pe nevastă-sa, pe Manole, pe toţi cei mai de aproape ai casei şi, privindu-i pe deasupra ochelarilor, le repeta, apăsat, zicala lui favorită: cine nu-şi deschide ochii, deschide punga! Avan la suflet, nemilos cu datornicii, cârcotaş când era vorba de drepturile altora, zgârcit de-şi mânca de sub unghii, nu trăia decât pentru liturghia de duminecă şi ca să-şi rotunjească prin încălcări şi procese la Domnie moşia părintească din Bivolari. Când a murit, i-a lăsat lui Manole o moşie de patru ori mai mare decât o moştenise el însuşi şi pentru care nu cheltuise niciun irmilic. Iar cât a trăit n-a lipsit o duminecă sau o singură zi de sărbătoare de la biserică. Ştia toate slujbele pe de rost. Era toată ştiinţa lui. Dar pentru asta se socotea mai învăţat şi mai îndreptăţit să-şi spuie cuvântul în divanuri decât oricine altul. Dumnezeu îl lumina. Aşezat în strana episcopală, urmărea vorbă cu vorbă citaniile preotului. La cea mai mică greşeală, sau abatere, sau scăpare din vedere, îşi ridica toiagul, un fel de măciucă de corn, cu cioc de pasăre în aur la un capăt, şi urla de se cutremura catapeteazma: – ai sărit pe *Doamne miluieşte,* popo! Ia-o de la început că-ţi crăp capul!... Popii îi ştiau de frică. Satele îi ştiau de frică. Slujbaşii cârmuirii tremurau de frica lui. Cui nu i se muiau genunchii, numai văzându-l?

Singur, fecioru-său, Manole, a îndrăznit să-i vorbească deschis şi să-l înfrunte. Bătrânul îl asculta mulţumindu-se să mârâiască printre gingii. O săptămână buchită l-a ascultat. Ba că robia ţiganilor e o ruşine. Ba că ţăranilor li se cuvine şi lor slobozenie şi pământ. Ba că Moldova trebuie scăpată de turci, de muscali, de toate liftele străine. Ba că ei, tinerii boieri, sosiţi proaspăt din Paris, vor schimba totul, din temelie. Bătrânul vulpoi îl lăsa să vorbească. Nu sufla un cuvânt. Dar într-o bună dimineaţă pahonţii stăpânirii l-au sculat din pat, l-au legat cobză, l-au umflat burduf şi l-au trimis peşcheş cuvioşiei sale, stareţului mănăstirii Neamţului. Un an şi mai bine junele Manole a dus-o numai în posturi şi rugăciuni. Degeaba îşi frângea mâinile maică-sa şi bătea mătănii la toţi sfinţii, vistiernicul Toader rămânea neînduplecat. Iar când în sfârşit i s-a muiat şi lui cerbicia în ajunul marilor sărbători ale Paştelor, nu i-a dat voie să vină printre boieri, la Iaşi, ci l-a surghiunit aci, la Cotnari, ca să-i îngrijească de podgorii.

Pe vremea aceea viile boiereşti se întindeau pe trei dealuri, cu văile lor. Opt crame, beciuri săpate pe sub pământ cale de-o poştă, patru sute de călcători la cules, nu pridideau să strângă tot rodul unui an. O oştire de argaţi era sub ordinele lui, şi cinci sălaşe de ţigani. Printre acestea, cel mai numeros era aşezat la poalele dealului, lângă fântâna căreia i se mai zice şi astăzi a Robilor. Acolo junele boier cobora adesea. Neputând să mai facă niciun bine ţării, se mulţumea să îndulcească zilele acelora pe care romantismul epocii îi socotea ca pe cei mai nefericiţi. Ducea zaharicale pruncilor, mărgele ieftine muierilor, câte-o scutire de corvezi sau de bătăi bărbaţilor şi cuvinte bune, tuturora. Fireşte, pentru atâta lucru nu era mai iubit decât alţi boieri sau stăpâni. Când nu faci oamenilor tot răul pe care îţi stă în putere să li-l faci, nimeni nu-ţi păstrează recunoştinţă pentru asta. Câştigase, în schimb, încrederea lor. Dănciucii îl primeau cu alai de cum se arăta la marginea şatrei. Şi fetele nu mai dispăreau ca şopârlele sub corturi, când îl vedeau venind. Aşa se face că într-o seară, tot cam pe vremea asta, la lumina unui trunchi de salcie aprins în mijlocul drumului, a zărit pe Rada.

Văzuse el la Paris fel de fel de femei, şi unele mai frumoase decât altele. Pe câteva le avusese, pe altele le dorise, de cele mai multe îşi amintea, cum ne-amintim, cu-o uşoară strângere de inimă, de necunoscuta pe lângă care, o clipă, am trecut şi cu care n-o să ne mai întâlnim niciodată. Dar în noaptea aceea, la lumina jarului care răsfrângea flăcări de sânge pe feţele hoardei ţigăneşti prinsă în joc sălbatec în jurul focului, a uitat de toate frumuseţile lumii şi n-a mai văzut-o decât pe Rada. O privea încremenit. Ce avea, ea, mai deosebit decât celelalte? Ce avea în port, în mişcări, în zâmbet, în priviri, în pielea ei radioasă sub zdrenţele cămăşii? Cine-ar putea să spună? E nebunie şi vană ambiţie literară să descrii frumuseţea. Nu se poate

tălmăci în vorbe culoarea de bronz, de aur şi de aramă a lunei enorme când se ridică de după dealuri; şi nu se pot exprima în cuvinte mlădierele unui trup de femeie, care se îndoaie, se încovoaie, saltă, alunecă şi dezmierdă tot ce-l înconjoară, ca şiroaiele de apă limpede când curg printre ierburi. E prea mult încă dacă poţi să le vezi şi să le simţi.

Manole o vedea.

Nu s-a apropiat de ea decât târziu, cu teamă, cu sfială, după ce şi-a făcut de vorbă lungă cu unii şi cu alţii. Fata nu era îndrăzneaţă. Dar nici sperioasă. În faţa boierului îi tremurau uşor genunchii, ca la căprioare, când în acelaşi timp sunt gata să se apropie sau să fugă; dar pe sub genele ei lungi şi grele îl privea cinstit în faţă. Manole a întrebat-o de unde e, fiindcă n-o mai văzuse până atunci prin partea locului. Ea i-a răspuns, arătându-i toţi dinţii umezi, printre buzele cărnoase şi răsfrânte:

— Apoi, pe mine mă cheamă Rada! Boierul nu-şi mai aduce aminte? A uitat boierul când îi aduceam cuiburi de păsări cu pui în ele şi el îmi dădea coji de pâine albă unsă cu povidlă?

Aşa-i! Unde-i fusese capul? Cum nu se gândise el la Rada? Cum nu întrebase de ea? Cum n-o recunoscuse, barem? Dar şi cum s-o recunoască! Era numai de-o şchioapă când plecase la Paris. O zvârlugă. Un drac împeliţat de fată, goală puşcă, fără sâni, fără şolduri, cu degete smolite de dezghiocatul nucilor, cu faţa mânjită până la urechi de zeama zmeurei şi-a murelor, slabă ca o pisică leşinată şi agăţată ca o maimuţă de toate crengile copacilor.

Şi-acum!

Numai privind-o, sângele i se rărea în vine. Ar fi vrut să plece, şi nu se îndura. Ar fi vrut să stea, şi nu îndrăznea. A plecat, în sfârşit, dar la spartul jocului. Şi cum a dormit în noaptea aceea, o spune-o şi morţilor. În crivatul larg şi alb se învârtea ca pe jăratec. Îl ardea aşternutul. Pernele îl frigeau. Nu-şi găsea locul nicăieri. N-avea decât un gând, bătut în minte ca un cui: să se facă mai repede ziuă, ca să-şi poată vedea iarăşi pe Rada. Fireşte însă că nici a doua zi, nici a treia, nici alte două sau trei săptămâni în şir n-a mai văzut-o. Rada intrase ca în pământ. Şi el nu îndrăznea să întrebe unde e, sau ce-i cu ea. Umbla, ca un dezmetic, de colo-colo. Îşi căta de treabă, fără rost, prin preajma şatrei; şi fugea ruşinat, de cum zărea picior de om, ca şi cum toată ţigănimea s-ar fi luat după dânsul. Pe unde n-a căutat-o în zilele acelea nesfârşite! La munci, la bucătărie, în grajduri, în beciuri, în crame, la hambare, pe drumurile pe unde se întorceau cârdurile de fete de la păscut. Se oprea în dreptul fiecărui trecător, cu întrebarea pe buze: – nu-i fi întâlnit cumva pe Rada? Şi pleca brusc, cu moartea-n suflet, neizbutind să-i rostească numele. Când un bariz[5] sau o pestelcă fluturau în zare, îi bătea inima ca ciocanul grăbit pe nicovală; şi în

fiecare polcă văzută de departe, în fiecare fustă, în fiecare umbră, o vedea pe ea.

Abia peste vreo două sau trei săptămâni de vană alergătură, într-o dimineaţă, cum se întorcea încă o dată dinspre fântâna Robilor abătut şi obosit parcă ar fi zăcut de lingoare, vătaful boieresc l-a ajuns din urmă şi după ce s-a ploconit şi l-a hirotonisit în tot felul, a zâmbit cu înţeles şi a cutezat să-i facă semn cu coada ochiului:

— I s-au aprins rău călcâiele boierului, după Rada...

Un val de sânge aprins i-a năvălit junelui bonjurist în obraji, şi-a simţit că se roşeşte până-n vârful urechilor. Dar nu s-a putut stăpâni să nu-l întrebe:

— Ai văzut-o?

— Dacă porunceşte boierul, o să i-o trimet mai pe seară... Vătaful zâmbea mereu: – boierul ar putea să-i dea ceva de muncă...

Întâiul lui gând a fost să-i dea lui, codoşului, cu ceva în cap. Apoi să-i sară de gât şi să-l strângă în braţe. În sfârşit să ia un aer nepăsător, plictisit. Ca şi cum i-ar fi fost absolut indiferent să vadă sau să nu vadă pe Rada, i-a spus:

— Bine... trimete-o... Azi, mâine... când s-o putea. Şi i-a întors spatele.

Dar în tot restul zilei, până seara, l-a mustrat amar cugetul. Nu putea să-şi ierte uşurinţa cu care se dase de gol şi ruşinea că primise serviciile vătafului. Deprins cu obiceiurile Apusului, tânăr încă şi necunoscând datinele şi năravurile pământului, i se părea o crimă ceea ce făcuse. De-o sută de ori s-a ridicat să trimeată după dânsul, să-l certe cu vorbe aspre, să-l facă de râs în faţa oamenilor. Dar tot de-o sută de ori s-a reaşezat locului, cu laşitate. Ba spre seară, când a văzut venind din toate părţile pâlcuri voioase de fete şi feciori, şi numai pe Rada nu, a început să simtă un gol la inimă, gândindu-se că vătaful poate luase de-a bună răceala lui prefăcută şi că-i va trimite pe Rada în altă seară.

Vătaful era însă mai pişicher decât el. Îl cântărise şi-l judecase mai bine decât se cunoştea el singur. I-a trimis fata în aceeaşi seară.

Când a văzut-o în faţa lui, deşi o aştepta şi-i pândea drumurile de la amiază, s-a simţit sleit de puteri şi s-a făcut galben ca turta de ceară. Lumea se învârtea cu dânsul. Ar fi vrut să-i spuie o vorbă, o glumă, orice, numai să nu stea ca mutul. De-a surda! Se uita, ca un lunatec, la dânsa, şi nu putea, să-şi descleşteze fălcile. La fel de tăcută, ea sta nemişcată, – îndârjită? resemnată? umilită? cine-ar putea spune! – dar cu sprâncenele încruntate, cu pleoapele lăsate în jos şi cu genele ei lungi măturând pământul. Târziu, ea, cea dintâi, l-a întrebat:

— M-a chemat boierul?

— Nu.

— Pot să mă duc atunci?

A fost cât pe ce să-i răspundă mecanic: da.

La gândul însă că ar putea să se ducă, fără să-i spună nimic, fără să-i explice nimic, după ce tot el o chemase zadarnic, a întins deodată braţele spre dânsa şi, ca din fundul unei prăpăstii, a rugat-o, i-a strigat aproape:

— Mai stăi, Rada!

Rada s-a dat de data asta cu un pas îndărăt şi l-a privit speriată:

— I-o fi rău, boierului?!... Să chem argaţii?

Teama ei l-a readus în fire. A încercat să glumească:

— Nu! nu-i nimic, Rada... Nu chema pe nimeni... Mi-a trecut acum... A fost o simplă ameţeală... Am ameţit, văzându-te... Nici nu-i de mirare... Te-ai făcut aşa de frumoasă, Rada!

— Pentru asta m-a chemat boierul?

Era atâta dezamăgire, atâta resemnare şi tristeţă în întrebarea ei, încât Manole, văzându-i încrederea ştirbită, temându-se să n-o piardă, i-a răspuns cu prima minciună care i-a venit pe buze:

— Te-am chemat, Rada, să vezi de rufărie... şi-apoi, cu un potop de cuvinte, a încercat s-o ameţească, s-o aiurească, să-i adoarmă bănuielile. Cuvintele îi veneau acum buluc şi repezi ca apa pe scocul morii. Îi spunea ce-a făcut de-atâţia ani de când n-o mai văzuse, prin ce străinătăţi umblase, ce auzise, ce învăţase, cu ce gânduri se întorsese iar în ţară. Îi mărturisea, dezamăgit, că se simţea mai singur aci, în Cotnarii lui, printre ai lui, decât în mijlocul străinilor. Căta un suflet şi nu-l vedea nicăieri. Ar fi vrut un prieten, şi nu găsea decât slugi.

— Pricepi acum de ce te-am chemat, Rada?

Fata se uita la el cu ochii adânci şi mari ca gura fântânelor. Simplu, cinstit, i-a răspuns:

— Nu.

— Aş vrea, Rada, să fim prieteni... Să fim iarăşi prieteni ca altădată.

Rada a clătinat încet şi lung din cap:

— Asta nu se poate... Ştie şi boierul că nu se poate.

— De ce nu se poate, Rada?

— Boierul e boier mare... Eu sunt o biată lăieşiţă.

Din vorbele astea, din convingerea asta absurdă şi îndărătnică, n-a fost chip s-o scoată în ruptul capului. Degeaba a încercat, pe nesimţite, să-i schimbe gândurile. Degeaba a încercat, zile şi săptămâni de-a rândul să-i vorbească; s-o roage, s-o înduplece. La toate argumentele şi stăruinţele lui, avea acelaşi şi veşnic acelaşi răspuns: – boieru-i boier şi Rada-i lăieşiţă.

Cât timp nu-i vorbea de prietenie, era sprinţară şi guralivă. Făcea să răsune casa de cântecele ei. N-avea o clipă de astâmpăr. Ca şi cum ar fi ştiut că în ea totul era ritm şi armonie, nu se ferea de gesturi

îndrăzneţe, de mişcări dezordonate. Se lăsa s-alunece, de-a buşelea, pe balustrada cerdacului, până în grădină. Se căţăra de pomi şi sărea ca o veveriţă, din cracă în cracă. Alerga voioasă cu pletele în vânt, după fluturi. Aţinea calea flăcăilor, cu cofa plină şi, la cea dintâi glumă mai slobodă îi scălda de sus şi până jos, scăpându-le printre degete ca un ţipar. Se legăna, făcută ghem, între coarnele boilor. Sărea în spinarea cailor şi-i călărea, pe deşălatele. Ţipa. Chiuia. Umplea văzduhul de râsetele ei ca trilurile ciocârliei.

Din pridvor sau dindărătul ferestrelor, Manole o urmărea cu privirile încântate şi uimit că un singur trup de femeie poate să cuprindă într-însul toată poezia şi toate frumuseţile pământului. Încerca să i-o spuie uneori, seara, când ea însăşi se mai potolea din jocuri. De cum se vedea însă singură cu dânsul, de la primele cuvinte, ochii ei speriaţi de căprioară căutau parcă o ieşire prin uşi, prin ferestre, prin ziduri, prin podele dacă s-ar fi putut, pe când faţa i se făcea rând pe rând palidă ca moartea şi roşie ca focul. Abia în şoapte, fără să se apropie prea mult de dânsa, Manole o întreba:

— Tot nu vrei să fim prieteni, Rada?

— Dacă boierul porunceşte!...

— Dar, pentru Dumnezeu, nu-ţi poruncesc nimic, Rada. Ţie nu pot să-ţi poruncesc. Cum m-ar lăsa inima să-ţi poruncesc! Dimpotrivă, de la tine aştept un semn, un îndemn, o vorbă bună. Să-mi spui tu singură într-o zi, de pildă în seara asta: vreau să fim prieteni... De ce nu-mi spui? Ce rău ţi-am făcut? Ţi-e silă, ţi-e teamă de mine?

Fata se uita în ochii lui, candidă, încrezătoare:

— Nu.

— Mă urăşti atunci?... Nu-ţi place să stăm de vorbă împreună?

Ea-i răspundea repede, cu ochii luminaţi:

— Ba da... îmi place... boierul vorbeşte ca din carte.

E singura mărturisire pe care putea să i-o smulgă. O dată, măcar o dată, n-a putut s-o înduplece la altfel de mărturisiri. Pălea sau tremura lângă dânsul, mâinile îi erau de gheaţă sau picături de sudoare îi broboneau fruntea, la toate întrebările lui răspundea cuminte, înţelepţeşte, ca şi cum i-ar fi dezlegat o ghicitoare. Nu-l mai ocolea, e drept. Nu mai căta cu priviri speriate în jurul ei, când se găseau împreună. Era sigur că-i câştigase încrederea. Dar tot ce-l lăsau să nădăjduiască ochii ei, tot ce-i făgăduiau răsuflarea grăbită a pieptului, văpaia obrajilor, tremurul buzelor, gura tăcea.

Câte nopţi, ah! câte nopţi nedormite, n-a visat, n-a dorit, n-a aiurat, să-i dezlege gura cu o sărutare.

Într-o seară a crezut că se apropie deznodământul. Se cărăbănise iarna. Munca începuse şi oamenii, trudiţi, se culcaseră mai devreme. Focurile erau stinse. Nu se auzea un muget de vită. Nu se auzea un lătrat de câine. Ca peste un ţintirim luna plină îşi vărsa lumina peste

dealuri şi ogrăzi. Singur, un vânt uşor şi cald de miazănoapte cânta în ramuri şi scutura florile zarzărului de lângă cerdac.

Rada, cu pletele în vânt, cu spinarea lipită de trunchiul copacului, îşi închisese ochii şi respira adânc printre buzele întredeschise. Respira aerul. Respira mirosul florilor. Respira razele lunei. Manole i le vedea jucându-se, pe şiragul dinţilor, ca în prundişul pâraielor.

Plecându-se binişor spre dânsa a chemat-o în şoapte:

— Rada.

Ea nu l-a auzit.

Tremurând şi zvâcnindu-i inima, şi-a întins palma deschisă până deasupra părului ei şi i-a mângâiat, încet, fruntea.

Fata nu l-a simţit.

S-a aplecat atunci mai tare spre ea, s-a apropiat cu buzele până în dreptul buzelor ei şi, într-un murmur mai uşor ca freamătul florilor clătinate de vânt, a rugat-o:

— Lasă-mă să te sărut o dată, Rada... numai o dată...

Şi-a aşteptat.

Rada nu s-a ferit. N-a întors capul. Nu şi-a făcut pavăză cu mâinile. Nu l-a respins. Printre pleoapele închise numai, acolo unde genele se îmbină între ele, două lacrimi au izvorât la lumină lunei, au crescut, s-au umflat şi s-au rostogolit peste obraji, ca două picături grele de ploaie.

Privindu-le pierdut, năuc, el o întrebă:

— Ce-i, Rada, cu tine? Ce ai? Ce s-a întâmplat? Ce ţi-am făcut? De ce plângi?

Dar ea, nemişcată, rezemată de pom ca răstignită, abia a putut să îngâime:

— Boierul e stăpân... boierul poate să facă ce vrea din mine... sunt roaba boierului...

Atât i-a spus! Mai avea nevoie să adauge vreun cuvânt? Manole a înţeles. Fiecare silabă i-a pătruns în inimă. Îi era silă şi oroare de el însuşi. I se părea că, într-adevăr, încercase o siluire. Mărturisi sumbru:

— Ai dreptate, Rada... sunt vinovat.

Rada îşi ridică privirile spre dânsul. Ochii ei mari, gura ei mută spuneau desluşit: nu!...

Dar el repetă îndârjit:

— Ba da!... Ba da!... sunt vinovat!... E pentru ultima dată însă... Îţi jur, Rada, că n-o să mai auzi niciun cuvânt urât din gura mea... Ţi-o jur!

Era tânăr! Şi-a ţinut jurământul. Sărutări nu i-a mai cerut. Cu priviri piezişe sau pătimaşe n-a mai urmărit-o. Cuvinte de dragoste nu i-a mai şoptit. Că-i tremura sufletul ca frunza de plop lângă dânsa, cine ar fi putut să bănuiască. Sufletul nu se vede. Şi tremurul nu se

aude.

În schimb, din noaptea aceea, carne din carnea lui să fi fost, sânge din sângele lui să fi fost, şi n-ar fi avut o soră, o prietenă, o slugă, o roabă mai devotată şi mai înţelegătoare ca Rada. N-avea nevoie să vorbească. Îi ghicea gândurile. N-apuca să-şi exprime o dorinţă. I-o prevenea de mai înainte. De departe sau de aproape o simţea atentă, vigilentă, veşnic lângă dânsul. Umbra ei îl învăluia. Glasul ei îl legăna. În cântecele ei adormea seara. Şi dimineaţa se deştepta în râsetele ei. Nu e de mirare, astfel, că tot ce vedea în jurul lui respira sănătate şi tinereţe. Toate frumuseţile pământului i se păreau zilnic reînnoite, ca şi cum în fiecare revărsat de zi le-ar fi scăldat apele altui botez. Cerul era mai limpede. Norii mai repezi. Aerul mai uşor. Miresmele mai îmbătătoare. Viaţa făcea să fie trăită. Şi natura, de pretutindeni, îi chema şi-i îmbia. Frenetică şi dulce, exuberantă, voluptuoasă şi castă, le făcea semne din toate râpele, din toate crângurile, din toate pâraiele, florile şi stelele ei, să vină spre dânsa. Rada îi cunoştea toate misterele. Nu era gânganie, cât de mică sau cât de ridicolă în armura ei medievală, pe care să n-o ştie cum o cheamă, ce poveste are şi ce versuri i se potrivesc. Nu era cărăruie, cât de pierdută printre tufişuri şi mărăcini, despre care să nu ştie de unde vine şi încotro se duce. Mergând unul după altul sau ţinându-se de mâini, hoinăreau la voia întâmplării, trecând apele din piatră în piatră, străbătând pădurile în lung şi-n curmeziş, hrănindu-se uneori zile întregi cu buruieni şi poame sălbatece, şi culcându-se pe unde-i apuca noaptea, cu pologul cerului înstelat întins deasupra lor.

Aşa a trecut vara, cum trec zilele şi gândurile bune.

Şi-a venit toamna.

Anul fusese bun. Recolta îmbelşugată. Trei săptămâni de-a rândul a trebuit să muncească şi el, de-a valma cu ţăranii. Ograda era un furnicar. Sute de oameni la cules. Alte sute la călcat. O forfoteală cât vedeai cu ochii, ca pe vremuri de bejănie. Din zorii zilei şi până noaptea târziu, nu mai conteneau strigătele, chiotele, chemările, scârţâitul carelor, tropotul cailor, grindina ciocanelor căzând în doagele aduse în grabă la cercuit. Mustul gâlgâia din opt vrane deodată. Zăcătoarele fierbeau în clocot. De departe se auzea bolboroseala lor surdă ca vuietul mării. Aerul era încărcat de efluviile alcoolului. N-aveai nevoie să bei. De cum scoteai nasul pe uşă, te împleticeai pe picioare.

În ajunul ultimei zile de cules, Manole s-a sculat mai vesel ca de obicei parc-ar fi chefuit toată noaptea. Nu i-a păsat însă. Era ziua rezervată vinului pentru casă şi pentru daruri la domnie. Se punea la o parte, de cu vreme, poama cea mai pârguită. Fetele alegeau ciorchinii unul câte unul. Înşişi călcătorii erau aleşi pe sprânceană. Muncă migăloasă. Băutură pentru feţe domneşti. Dar mai ales prilej de joc şi

de sărbătoare. N-apuca să se lase seara şi câte opt şi câte zece rânduri de hori se întindeau în bătătură. Rachiul şi drojdia de vin curgeau gârlă. Maldăre de viţă uscată, aruncate claie peste grămadă până la înălţimea casei, ardeau ca rugurile în cele patru colţuri ale ogrăzii. Vâlvătaia se vedea de pe malul Prutului. Lăutari din toată Moldova de sus veneau unii după alţii, ca musculiţele de noapte atrase de flacăra lumânărilor. În toamna aceea primul taraf şi-a făcut apariţia pe la prânz. Tocmai argaţii întindeau masa în cerdac. Manole era în toane bune. Se gândea la Rada. N-o mai văzuse, în largul, lui, în ultimele săptămâni, decât o dată sau de două ori. Ea avea treburile ei. El pe ale lui. Îşi zâmbeau, grăbiţi, din treacăt, şi-şi vedeau fiecare de griji. Dar acum munca era pe sfârşite. Încă o zi. Şi ziua aceea de toamnă târzie era caldă şi dulce ca un început de primăvară. Râdea soarele pe cer. Râdea aerul beat de lumina soarelui. Să râdă şi strunele vioarelor!

Manole porunci lăutarilor să-i cânte cântece de lume. Apoi de dor. Apoi de inimă albastră.

Dar orice cântau lăutarii şi oricum cântau, dacă chihoteau ţimbale ca fetele între ele, sau plângea naiul, sau gemea basul, sau plesneau coardele lăutelor bocind ori râzând cu hohote sălbatice, nimic nu-i scotea din gând pe Rada, ci totul şi toate i le-o reaminteau. Spre sfârşitul mesei, neputând să se gândească la altceva şi neputând să vorbească decât despre dânsa, a întrebat aşa, mai mult ca într-o doară:

— Pe unde-o mai fi Rada?

Argaţii au ridicat din umeri. Slujnica s-a uitat la unii şi la alţii. Singur, vătaful, şi-a lăsat ochii în jos. Junelui boier i s-a părut ciudată privirea vătafului. Un ghimpe îi încerca inima. Neliniştit, iritat dintr-o dată, a repetat, mai răstit, întrebarea:

— M-auzi sau nu? Te-am întrebat unde e Rada?

Vătaful ridică şi el din umeri:

— Păi, de! boierule... de unde să ştiu, păcatele mele!... Cine poate să ştie pe unde le umblă ochii muierilor şi după cine le sfârâie călcâiele... – Mormăi apoi, ca pentru el singur: – ia! o fi cu vreo baragladină de-ale ei... dacă n-o fi cumva tot cu Lae al Vădanei...

— Lae al Vădanei?!

Manole privea ţintă în gol. Îl vedea pe Lae al Vădanei. Îl ştia. Ţiganul dezrobit cine ştie cum şi pripăşit de câţiva ani pe lângă curtea boierească. Nalt, spătos, alb la faţă, cu ochi ca păcura şi cu buze ca rugina.

— Cu Lae vra să zică!

O perdea i se lua încet-încet de pe ochi. Îşi aducea bine aminte acum că-l zărise în câteva rânduri, la grajduri şi îndărătul casei, dând târcoale fetei şi hârjonindu-se cu Rada. Dar cu cine nu-şi făcea Rada de joacă! se gândi înviorat, Manole. Ar trebui să nu mai fie cineva în

toate minţile ca să-şi facă scârbă, pentru atâta lucru. Şi nu era nebun. Îl durea inima, fireşte, pentru vorbele vătafului. Îl durea, parcă cineva, ar fi tras cu dinţii dintr-însa. Dar nu era nebun. Era lucid, calm, liniştit, de-o linişte de moarte. S-a sculat de la masă, hotărât. A făcut câţiva paşi ca un somnambul. Ca să se proptească mai bine pe picioare şi-a aruncat braţul pe după gâtul vătafului:

— Şi zici c-ai văzut-o!... ai văzut-o tu, cu ochii tăi, făcându-şi vorbele cu Lae?

Zâmbea în acelaşi timp. Zâmbea ca să nu dea de bănuit vătafului şi să nu-l sperie.

— Păi, bine, cucoane... n-am văzut-o numai eu! Ştie tot satul! Ne şi miram noi între noi că boierul vede, ştie şi tace chitic. Ne spuneam că s-o fi săturat boierul de dânsa, că i-o fi până peste cap de ţigancă, de-o lasă să-şi facă mendrele cum vrea...

Manole mărturisi surd, crunt, printre dinţi:

— Poate să-şi facă... Eu n-am avut nimic cu ea.

Vătaful holbă ochii la el:

— Cum nimic?

— Ţi-am spus: Nimic. N-a vrut. Nu m-a lăsat.

— Şi n-ai luat-o de chică?

— Nu.

— N-ai târnâit-o de coade? N-ai măturat duşumelile cu dânsa?

— Nu.

— Atunci pentru ce mai eşti boier! sărac de maica mea...

Se întreba şi el, zâmbind amar. Vătaful nu-i dădu însă răgaz să se gândească mai mult. Chibzui repede şi hotărî el pentru dânsul:

— Ascultă-mă, cucoane. Ce mai tura-vura! Una şi cu una fac două. Diseară, după ce s-o isprăvi culesul, ţi-o trimit în cramă. Nu-i nimeni pe acolo. Zăvoreşte uşa. Pune-i mâna în beregată. Şi dă-i poalele peste cap.

Boierul nu-i răspundea. Bănuind că se codeşte, că-i e teamă, se plecă la urechea lui:

— Să n-ai nicio grijă dinspre partea asta. Dacă vrei, o să mă fac şi eu pe acolo, aşa ca din întâmplare. Îi pun o piedică... Îi dau un brânci...

Dar Manole s-a uitat atunci la el cu atâta scârbă, cu atâta silă, încât vătaful s-a dat cu un pas în lături şi, nedumerit, s-a scărpinat la ceafă:

— Bine, cucoane... Fă cum te taie capul... Să nu spui însă nimic dacă-i afla în urmă că Lae al Vădanei i-a răscăcărat el picioarele...

Un cuţit să-i fi împlântat atunci în carne, nu l-ar fi durut mai mult. Sare să-i fi presărat pe rană, nu l-ar fi usturat mai crâncen. Credea că ştie ce e iubirea. Credea că învăţase ce e iubirea. Nu învăţase nimic. Nu ştia nimic. Nu ştia ce înseamnă clipa când şarpele

geloziei îţi implântă colţii în inimă. Când ţi-o morfoleşte între gingii, ţi-o râcâie, ţi-o stoarce, ţi-o sfâşie, ţi-o suge, ţi-o destramă, ţi-o zdrobeşte. Cinci luni de vară i-au trebuit ca să guste, picătură cu picătură, fericirea. Câteva ceasuri i-au fost de ajuns ca să-i soarbă drojdia până la fund. Cum a putut să trăiască cele câteva ceasuri? Cum a putut să se arate printre oameni, să le vorbească, să-i asculte, să dea porunci, nu şi-a dat seama niciodată. Avea impresia bizară că e un mort printre vii, că un altul se agită şi vorbeşte în locul lui. Când, pe înnoptate, Rada a apărut, zveltă ca o coardă de viţă, în pragul cramei pustii, s-a uitat liniştit la dânsa, nu ca şi cum ea i-ar fi fost străină, dar ca şi cum într-însul s-ar fi înstrăinat, s-ar fi năruit ceva. Simplu, i-a făcut semn să intre. S-a îndreptat spre uşă cu paşi de automat. A tras uşa fără grabă. A împins zăvorul cu băgare de seamă. A întors cheia în broască şi-a băgat cheia în buzunar. În penumbra din interiorul cramei nu se vedeau acum decât ochii Radei, măriţi parcă de groază şi străbătând înfriguraţi drumul de la zăvor la Manole şi de la Manole la zăvor. Câteva minute el a simţit o bucurie oribilă, satanică, s-o vază chinuindu-se. Îi auzea bătăile inimei. Auzea în acelaşi timp, cu o acuitate inexplicabilă, toate zgomotele naturii: zborul unei păsări, scâncetul unui copil, acordurile tarafului de lăutari. S-a îndreptat, încet, spre ea, cu mişcări de reptilă. I-a pus pumnul sub bărbie:

— De unde-mi vii?

Neputând să-şi plece capul în piept, Rada şi-a lăsat numai genele în jos, ca două mari şi negre aripi rănite. .

Manole i-a repetat întrebarea, scrâşnind din dinţi:

— Hai?!... de unde-mi vii… scârbo!

Sub plesnetul insultei ea n-a tresărit, n-a crâcnit, n-a deschis gura. I s-a părut numai că un zâmbet îi flutură în colţul buzelor. Îndesându-i pumnul sub fălci, silind-o să-şi dea capul pe spate şi să-i vadă rânjetul, i-a suflat în obraji:

— Nu vrei să spui!... Să-ţi spun eu atunci de unde vii!... Vii din braţele lui Lae!... Spurcăciune! Otreapă! Târâtură!... Târfă!

Dar nici sudalmele, nici mârâitul lui înăbuşit n-au înfricoşat-o. Niciun muşchi nu i-a tresărit pe faţă. Singure colţurile gurii i s-au îngropat mai adânc, într-un zâmbet imposibil. Manole n-avea orbul găinilor. Nu erau de vină umbrele cramei. Rada zâmbea.

Exasperat, înnebunit, a prins-o de încheietura mâinilor şi i le-a răsucit peste umeri până ce, încolăcindu-se ca o scorpie, i-a căzut în genunchi. Strivită la picioarele lui, el nu mai avea decât un gând: să-i scoată o vorbă, un geamăt, de-ar fi trebuit s-o jupoaie de vie, să-i smulgă o mărturisire, de-ar fi trebuit s-o ucidă. Îi repeta, ca un maniac, aceeaşi întrebare:

— Spune, târfo! de unde vii?

Dar ea nu răspunde. Îngenuncheată, ţeapănă, dârză, nu sufla o

vorbă, nu scotea un suspin. Nu se ruga. Nu implora. Nu plângea. I se auzea gâfâitul grăbit, amestecat cu chiotele şi strigătele de afară. Coardele plesneau sub arcuşuri. Ţăranii învârteau o bătută. Pământul tremura sub tropotul călcâielor. Un ţigan cânta în ritm sacadat, îndrăcit, patetic:

De mă-i pune,
Pe-un cărbune,
Ibovnicul
Nu ţi-oi spune!
De mă-i pune
Într-o frigare,
Ibovnicul
Nume n-are!

Plecându-se asupra ei, înşfăcând-o cu amândouă mâinile de cozi, zgâlţâind-o şi târnâind-o cum îl învăţase vătaful, el îi striga îndârjit în ureche:

— Auzi?.... îl auzi, fă!... Pe cărbuni o să te pun!.... în frigare o să te pun!...

Atunci, pentru întâia oară, Rada şi-a ridicat spre el pleoapele grele de povara genelor. Zâmbea. Cu acelaşi zâmbet exasperat ca un rictus, i-a spus:

— Pune-mă!...

În acelaşi timp îl privea ţintă, nemişcată, fără să clipească. Nu era un pic de durere în ochii ei. Nici teamă nu era. Nici ură, nici milă, nici ironie, nici răzbunare. Erau umezi. Fără să plângă, pluteau ca în lacrimi. Şi erau scăldaţi de atâta fericire, înotau într-atâta voluptate, încât Manole, cu mâinile înfipte în cozile ei, bâjbâind printre ele ca omul orb, pipăindu-le cu înfrigurare şi cu groază, neştiind el însuşi dacă le mângâie sau le smulge, i-a strigat cu glasul sugrumat:

— Culcă-te... culcă-te la pământ!...

Cu ochii mereu în ochii lui, cu ochii ei cleioşi, lipiţi ca smoala topită de ochii lui, Rada s-a lăsat încet pe spate. Cozile desfăcute au atins mai întâi lutul bătut, apoi moalele capului, apoi umerii, apoi mijlocul, apoi coapsele, până ce tot trupul ei mlădios de năpârcă s-a făcut una cu pământul. Manole o privea, clătinându-se pe picioare. Urechile îi vâjâiau. Mâinile îi tremurau. Limba i se uscase. Ar fi vrut s-o zdrobească şi să-i cadă în genunchi, s-o strivească sub călcâie şi să-i ceară deznădăjduit iertare. O ultimă teamă, un suprem instinct de apărare sau de brutală violenţă în faţa zâmbetului ei indescifrabil, i-au reamintit de sfatul vătafului. Răguşit, gâtuit, abia a mai putut să-i strige:

— Ridică-ţi poalele!...

N-a apucat însă bine să rostească ultima silabă, a ultimului

cuvânt. Ca ţandăra care sare din buturugă când cade pieziş muchea toporului, aşa a sărit Rada, dintr-o smucitură, până-n fundul cramei. O sudalmă cumplită s-a ridicat în urma ei. Apoi, gemând ca o fiară rănită, Manole s-a luat după dânsa. O urmărea printre butoaie, se izbea de grinzi, se împiedica în cozi de greble, de lopeţi, de târnăcoape, cădea, se scula, îi aţinea calea, aluneca în băltoace de must, se ridica iarăşi, şi surd, idiotizat, orbit de exasperare, de ruşine, de patimă şi de dorinţă, îşi jura printre buzele însângerate: orice-ar fi, orice s-ar întâmpla în urmă, s-o prindă, s-o aibă şi s-o ucidă.

Cum să prinzi însă vântul în braţe şi apa între degete! Oricât de voinic era el şi de tânăr, Rada era mai sprintenă. Trecea zbârnâind ca o sfârleză. Sărea ca o ciută. Aluneca printre unelte şi buţi desfundate ca o rândunică. Ea singură, fără îndoială, şi-a dat seama de stângăcia lui. Se juca acum cu primejdia. Îşi încerca norocul. Sfida soarta. De pe-o grindă s-a aruncat în mijlocul mormanului de struguri din călcătoare. Pe neaşteptate, s-a înfundat într-înşii până la brâu. A vrut să scape, dând repede din mâini şi din picioare, ca omul care se îneacă. S-a împleticit însă. A alunecat şi-a dat în brânci. Cu un urlet de biruinţă, dintr-o săritură, el i-a căzut în spate. A apucat să-i puie mâna în ceafă. N-a apucat însă s-o prindă de umeri. Dintr-o zvâcnitură, Rada s-a răsucit sub dânsul. Erau acum faţă în faţă. Ea avea braţele libere, gura deschisă. Ar fi putut să-l zgârie cu unghiile, să-l rupă şi să-l sfâşie cu dinţii. Nu l-a muşcat însă. Nu l-a zgâriat. Ochii i s-au tulburat. Trupul, ca un arc frânt din mijloc, s-a înmuiat sub trupul lui. Braţele au bătut o clipă aerul. Apoi, ca o sută de braţe, ca o mie de braţe încolăcite, l-au înlănţuit de pretutindeni, apăsându-l spasmodic, mângâindu-l ca în delir. Pe când gura, lipită de guta lui ca o ventuză, îi sorbea ultima răsuflare şi tot sufletul, într-un sărut mai lung şi mai mistuitor ca moartea.

Afară lăutarii cântau. Ţăranii băteau îndesat şi înăbuşit pământul. Pământul se cutremura. Ţipătul ei, ţipătul unic de durere şi de divină agonie al fecioarei rănite, nu s-a auzit. Iar în crama tăcută ca o criptă, tăinuită ca un alcov, nu se mai auzea acum decât ţârâitul monoton al mustului care şiroia din călcătoare şi un zvon neîntrerupt de vorbe fără noimă, de şoapte fără sens.

El o întreba:

— De ce m-ai chinuit atâta amar de vreme, Rada?... De ce n-ai vrut?...

— De ce n-ai încercat?

Întrebări şi răspunsuri expirau în sărutări.

— Te iubesc ca un nebun, Rada... Dar tu?...

Ea îi lua capul în palme; cu furie îi apăsa gura pe dinţii ei întredeschişi şi-i cânta printre dânşii:

Pe-un cărbune,
De mi-i pune...

O avea acum aproape goală lângă dânsul. Zdrenţele cămeşei sfâşiată în luptă nu-i mai acopereau nici sânii tari ca piatra, nici pântecele abia rotunjit ca pântecele vioarei, nici pulpele împreunate ca doi copaci tineri crescuţi dintr-o tulpină. Putea s-o cuprindă, toată, dintr-o privire. Cu mâinile şi cu gura putea să urzească în jurul ei un vestmânt diafan de sărutări. Îi săruta încet, tărăgănat, fruntea netedă, sprâncenele îmbinate, tâmplele şi obrajii catifelaţi ca piersica. Îi săruta apăsat ochii care distilau venin şi miere printre pleoapele adormite. Îi săruta lung genele lăsate pudic în jos peste păcatul roşu al gurii. Îi săruta pătimaş gura cu vorbe şăgalnice pe buze şi cu mirodenii sub limbă. Îi săruta trupul, tot trupul ei încins de văpaia dezmierdărilor şi care mirosea, în ascunzişuri, a smirnă şi-a tămâie, ca odoarele bisericilor. Când îşi culca capul între coapsele ei, ar fi vrut să nu se mai trezească, să aţipească, să moară aşa, respirându-i aroma cărnii amestecată cu izul de busuioc al strugurilor zdrobiţi. Şi când, târziu, după miezul nopţii, s-au găsit în pragul uşii, prinşi unul de altul, înlănţuiţi într-o supremă îmbrăţişare, ar fi vrut să nu li se mai dezlipească gurile niciodată, încleiate ca şi mâinile, ca şi gleznele, ca şi hainele, de mustul dulce zvântat pe dânşii.

Dar rugurile de vreascuri ardeau trosnind şi pârâind. Limbi de flăcări lingeau cerul. Incendiul lumina noaptea ca ziua. Simţind-o că se zbate în braţele lui, o întrebă grăbit, precipitat:

— Mă iubeşti, Rada?

Nici de data asta însă Rada nu i-a răspuns. Reflexe stranii se jucau pe faţa ei, în ochii ei. Gura părea că zâmbeşte. Privirile păreau că-l cheamă. Cu degetul pe buze se dezlipi, se depărtă, încet, de dânsul. În lumina jarului părea ea însăşi o flacără vie. Pâlpâia de-a lungul zidurilor, creştea, tremura, se micşora, din ce în ce mai vagă, din ce în ce mai mică, un muc de candelă, o dâră de fosfor, până ce, întreagă, se pierdu în noapte.

Se făcuse de mult una cu întunericul şi Manole tot mai vedea locul pe unde dispăruse. Şi pe muchea dealurilor nu se crăpase de ziuă încă, şi cântecele şi jocurile erau în toi, şi în iatacul lui singuratec somnul nu i se lipise încă de pleoape, când un ţipăt sălbatec, un ţipăt spăimântător, un ţipăt făcut dintr-o mie de ţipete împreunate, a spart şi a străpuns bolta cerului. Cu părul vâlvoi Manole a sărit în mijlocul odăii. Afară, zgomotele, chiotele, cântecele tăcuseră. Nu se mai auzea decât ţipătul cumplit care se urca şi tremura necontenit în noapte ca şuierul de alarmă al unui vas care se îneacă. Repezindu-se la pistoalele încărcate, izbind uşa cu piciorul, Manole ieşi în cerdac. Ţăranii, muţi, se uitau unul la altul. Niciunul nu se mişca. O muiere ridică din umeri:

— S-or fi bătând ţiganii între dânşii!... bată-se!...

Ca într-o scăpărare de fulger el văzu şatra de lângă fântâna Robilor răsculată, încăierată, scăldată în sânge... Rada... Înnebunit, urlă să vie slugile, să se strângă argaţii, să sară vătafii. Porunci oamenilor să ia topoare, securi, coase, tot ce le-o cădea mai repede în mâini. Şi, puhoi, s-au rostogolit în vale.

Şatra era pustie. Nici ţipenie de om. Nici urmă de bătaie. Singur ţipătul ascuţit, amarnic, care se ridica spre stele. Abia după ce-au ajuns la fântână, au găsit toată ţigănimea strânsă roată în jurul ghizdelelor. Căzuţi pe brânci, bărbaţi, muieri, copii, de-a valma, urlau cum urlă haitele de lupi la lună. Un argat a zbierat, răstit:

— Ce este? Ce v-a apucat? Nu vă e ruşine să vă bociţi aşa în faţa boierului?

Un freamăt a străbătut ţigănimea. O bătrână despletită, schilavă, a încercat să se ridice, s-a clătinat de câteva ori pe picioare şi s-a prăbuşit la pământ. O alta a putut să bâiguiască:

— Rada!...

Manole a gemut:

— Rada!... Unde-i Rada?

Toată ţigănimea s-a văicărit după dânsul:

— Rada!... Rada!...

Dar niciunul nu i-a răspuns. Singură, o copilă, a izbutit să mărturisească printre sughiţuri:

— Rada... Rada a căzut în fântână.

A urmat o linişte de moarte. Se auzea, departe, lătratul unui câine. Se auzea pâlpâirea stelelor. Apoi, mai aprige, mai deznădăjduite, ţipete stridente, bocete sfâşietoare, au spart tăria. Ca şi cum mărturisirea neaşteptată ar fi redeschis zăgazurile durerii, ţiganii se tăvăleau în ţărână, îşi sfâşiau hainele de pe dânşii, băteau pământul cu frunţile şi cu pumnii. Un vânt de nebunie trecea asupra mulţimii. Nebunia se întindea ca molima. Manole răcnea porunci pe care nu le auzea nimeni. Argaţii dădeau iureş printre robii îngenunchiaţi Ţăranii se agăţau fără rost, când de găleata, când de cumpăna fântânii. Coase, seceri, securi, sclipeau sinistru în întuneric. Biciurile se învârteau şi plesneau peste capetele îngrozite. Întrebări, vaiete, răspunsuri, se încrucişau în larma şi vociferările deşarte:

— Cum a căzut? întrebau unii.

— Cine a văzut-o căzând? adăugau alţii.

— Nimeni, boiarule!... nimeni n-a văzut-o!... se jeluiau ţiganii, frângându-şi mâinile.

— Atunci cine a aruncat-o?

— Cine a ucis-o?

— Nimeni!... Nimeni!... răspundea înfricoşată ţigănimea.

Glasul lui Manole răsună ca trâmbiţa de apoi:

— Dar Lae?... Unde e Lae al Vădanei? Stupoarea i-a amuţit pe toţi. Câţiva, răzleţi, au încercat să afirme:

— Aici... Acolo... Era... Trebuie să fie... Nu mai e!...

— Aaa!... Nu mai e?... Pe el atunci!

Cu pumnii încleştaţi pe mânerele pistoalelor, cu ochii în sânge, cu spume la gură, Manole îşi chema argaţii:

— Vasile!... ia-ţi câinii şi cutreieră-mi pădurea... Nichifore!... aţine-te cu ai tăi pe valea Prutului... Ioane!... Tănase!... Vintilă!... Stane!... voi bateţi hotarele... vătafe!... fii cu ochii în patru. Niciunul să nu-ţi scape. Întinde-i la pământ. Cincizeci... o sută de bice!... Bate-i!... Ucide-i!... Până ce-or mărturisi tot ce au în burtă şi-or blăstăma şi numele maicii care i-a făcut!...

Nemilostiv era stăpânul. Sălbatică porunca. Dar slugile nu crâcneau.

Doi câte doi, argaţii înşfăcau pe ţigani de cap şi de picioare. Cămeşile în zdrenţe zburau de pe dânşii. Pe umerii goi, pe spinările goale, cădeau şuierând şi miorlăind biciurile împletite. Trupurile se încolăceau, se încovrigau, ca slănina pusă pe jăratec. Ochii le ieşeau din orbite. Bale amestecate cu sânge şi ţărână li se prelingeau printre gingii. Sângele ţâşnea. Cărnurile sfârâiau...

Cu groază, cu oroare, am făcut un pas în lături. Am vrut să-mi acopăr faţa cu mâinile. M-am izbit însă de speteaza scaunului. O durere vie m-a străpuns în coaste.

Buimăcit, uluit, ca omul care se trezeşte din beţie şi nu recunoaşte nimic în jurul lui, m-am uitat în preajmă. Lumânările erau pe sfârşite. O feştilă sfârâia într-un sfeşnic. Conu Manole mă privea ţintă. Urmă, amar:

— Ei, vezi, măi băiete ce ţi-e şi cu noi! Eu *bonjuristul*, eu revoluţionarul, mi-am bătut robii. Ce vrei! În omul cel mai bun dormitează o fiară. Darmite în noi, păcătoşii! Toate au fost însă de prisos. Degeaba i-am bătut pe rudă, pe sămânţă. N-a fost chip să le descleştez gura. N-a fost chip să le smulg o mărturisire. Rada şi-a dus cu ea taina în mormânt. În trupul ei, cald încă de dezmierdările mele şi făcut pentru marea bucurie a vieţii, a duhnit moartea şi-au colcăit viermii...

Boierul tăcu.

Lumânările sfârâiau şi se stingeau una câte una, în candelabre. Umbre mari şi grele cădeau din grinzile bagdadiei. Se lăsau peste fruntea bătrânului şi-o apăsau treptat, insistent, ca lespezile mormintelor. Credeam c-o să aţipească.

S-a scuturat, însă, brusc. Şi-a îndreptat umerii. Şi-a ridicat fruntea. Cu ochii în extaz a continuat:

— Numai trupul, însă, măi băiete!

Fiindcă în urma ei, după şaptezeci de ani aproape, pot să spun şi eu cu poetul pe care mi l-ai citit într-o seară:

Que l'ai gardé la forme et l'essence divine,
De mes amours décomposés!

L-am lăsat să-şi rumege în tăcere durerea şi extazul. Nu l-am mai întrebat. Nu l-am mai întrerupt. De la el singur, târziu, mult mai târziu, a încheiat simplu, tărăgănat, liniştit:

— N-am mai văzut-o... A doua zi, cum alţii se duc la cimitiruri, eu m-am dus în cramă să revăd măcar urma locului unde am avut-o... Am găsit strugurii pe jumătate zdrobiţi şi o balercă pe trei sferturi plină. E tot ce-mi mai rămânea de la dânsa! Am pus să se strângă, până la ultima picătură, tot mustul din călcătoare. Mi-au ieşit trei balerci de vin. Le-am îngrijit ca ochii din cap. Le-am păstrat cu sfinţenie. E vinul meu de viaţă lungă. Bea-l, măi copchile... Uite, a mai rămas de-un lat de palmă pe fundul sticlei... N-o să te mai întâlneşti cu vin ca ăsta. Miroase a smirnă şi-a tămâie, ca trupul Radei. A fiert în lacrimile mele... În dragostea mea... În sângele ei...

Notes

[←1]
„Şi totuşi ai să semeni cu această putreziciune…”

[←2]

„Când viermii te vor roade cu sărutări haine,
Atunci, iubito, să le spui şi lor
Că am păstrat esenţa şi formele divine
Şi duhul descompusului amor”
(Vezi Charles Baudelaire, *Les fleurs du mal,* traducere de AL Philippide.)

[←3]

Căcaina, nume popular, cu variantele fonetice moldovenești Cacaina sau Câcaina, este un hidronim sur prinzător de răspândit în Moldova și în Țara Românească, desemnând, fără excepție, pâraie cu lungimi și debite relativ mici, toate străbătând teritoriile (moșia și vatra) unor târguri vechi, dar și ale unor sate, cu funcția de canal colector al apelor uzate și dejecțiilor deversate apoi în râuri mai mari.

[←4]

Ediție imprimată sau publicată de unii dintre membrii vestitei familii de tipografi olandezi Elzévir.

[←5]

Broboadă de lână foarte subțire și ușoară.